

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Факультет філософський

Кафедра Теорія та історії політичних наук
Освітньо-кваліфікаційний рівень магістр

Спеціальність 052 політологія

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри Шипунов Геннадій Володимирович

З А В Д А Н Н Я

НА ДИПЛОМНУ (кваліфікаційну) РОБОТУ СТУДЕНТУ

Кадамбет Ілля Олександрович
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Політична культура України періоду незалежності: теоретичні та політико-практичні аспекти

керівниця роботи _Бунь Вікторія Вікторівна , кандидатка політичних наук,
доцентка _____,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

2. Строк подання студентом роботи ___19 листопада 2021_____

3. Вихідні дані до роботи Тема і зміст роботи затверджені на засіданні кафедри теорії та історії політичних наук, протокол № 10 від 13 травня 2021 року.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

1. Назва першого розділу Політико теоретичний аспект дослідження політичної культури: розвиток теоретичних підходів до дослідження політичної культури.

2. Назва другого розділу Особливості психологічного підходу до аналізу політичної культури

3. Назва третього розділу . Політико – прикладний аналіз політичної культури України періоду незалежності

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

_____13_рисуноків_____

_____ 6.

Консультанти розділів роботи

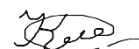
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультантки	Підпис, дата	
		завдання видала	завдання прийняла
1	Бунь Вікторія Вікторівна	15.03.2021	30.04.2021
2	Бунь Вікторія Вікторівна	01.05.2021	30.08.2021
3	Бунь Вікторія Вікторівна	16.09.2021	15.11.2021

7. Дата видачі завдання *вересень 2021 року*

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної (кваліфікаційної) роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Затвердження теми і змісту роботи	вересень 2021 р.	
2.	Опрацювання літератури до дипломної роботи	квітень-березень 2021 р.	
3.	Написання першого розділу	травень 2021 р.	
4.	Написання другого розділу	червень 2021 р.	
5.	Написання третього розділу	вересень 2021 р.	
6.	Робота над вступом та висновками	жовтень 2021 р..	
7.	Загальне опрацювання зауважень та виправлень тексту дипломної роботи	листопад 2021 р.	
8.	Редагування тексту дипломної роботи	листопад 2021 р.	
9.	Подання попереднього варіанту дипломної роботи	25 листопада 2021 р.	
10.	Подання готової роботи на кафедру	10 грудня 2021 р.	

Студент Каламбет І.О.

Керівник роботи Бунь В.В. _____

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Філософський факультет

Кафедра теорії та історії політичних наук

Пояснювальна записка

до дипломної (кваліфікаційної) роботи

Магістр

на тему Політична культура України періоду незалежності: теоретичні та
політико-практичні аспекти

Виконав: студент II курсу, групи ФФІм -21с

напряму підготовки (спеціальності)

Політологія (052)

Каламбет І.О.

Керівниця: доцент кафедри теорії та історії політичних наук, кандидат політичних
наук Бунь Вікторія Вікторівна

Рецензент: доцент, кандидат політичних наук, доцент кафедри гуманітарних
дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана
Боберського Шиманова Ольга Володимирівна

Львів - 2021 року

Вступ

Актуальність дослідження

У даній роботі ми дослідили політичну культуру України періоду незалежності. Дослідження культури українців є актуальним для української науки, оскільки важливо розуміти, як українці сприймають політику як процес та політичну систему як частину їх життя в державі. Зокрема варто звернути увагу на те як змінювались настрої громадян стосовно політичних інститутів та влади. Ще одним аспектом нашого дослідження є розгляд феномену конформізму в Україні. За період незалежності в Україні проводилось не одне дослідження в межах політичного культурного аналізу та на сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства можна сказати, що потрібен ретроспективне дослідження політичної культури українців.

В межах дослідження також проводиться аналіз теоретичного аспекту політичної культури. Політична культура є актуальним питанням у політичному науковому дискурсі, оскільки для повноцінного вивчення політики важливо розуміти судження, які громадяни поділяють відносно політичної системи. Також дослідження є актуальним, адже підійде до розглянутих теорій критично та аналітично. Політичний науковець Стівен Велч у праці «Базова теорія політичної культури» зазначив, що «політичній культурі бракує власної епістемології та онтології, політичні дослідження у даній сфері завершуються на зрівняльному аналізі не пропонуючи нічого нового». Частково можна погодитись з цією тезою, теорія політичної культури потребує аналітичної та критичної ревізії. Також у рамках дослідження ми формуємо власний підхід дослідження політичної культури. Політична культура є складним феноменом та предметом дослідження у царині політології. В межах методології виникає потреба сформуванню теоретичний підхід, який вийде за межі компаративних досліджень, які більше вивчають політичні системи а не політичні аспекти культури.

Оскільки культура є сукупністю вірувань, соціальних норм, цінностей, соціальних практик, ми можемо побачити в ній психологічний зміст. Наше дослідження зокрема спирається на позицію того, що дослідження політичної

культури не може бути повним без використання психологічного підходу. Таким чином в межах дослідження ми аналізуємо психологічні соціальні явища конформізму, суспільних упереджень та знань громадян стосовно політики. Дані категорії є актуальними адже піддаються вимірюванню та інтерпретації через опитування громадян, статистичні показники якості освіти, індексу якості життя, номінальний ВВП. Зокрема така позиція обґрунтована поширення використання психологічних підходів у соціологічних дослідженнях. Також в межах соціального конструктивізму науковці використовують методи когнітивної психології.

Метою дослідження у такому разі буде критичний аналіз теорій політичної культури. Ще одною метою ми можемо поставити формування власної теорії політичної культури. Та на кінець політико – прикладний аналіз політичної культури України періоду незалежності.

Відповідно до мети дослідження, формуємо низку завдань дослідження:

1. Дослідити політико – теоретичний аспект дослідження політичної культури.
2. Означення розвитку теорій дослідження політичної політичної культури.
3. Аналіз сучасних теорій політичної культури.
4. Дослідити особливості психологічного підходу дослідження політичної культури.
5. Формування підходу до дослідження політичної культури на основі вище проаналізованої інформації.
6. Політико – прикладний аналіз політичної культури України періоду незалежності.

Об'єктом дослідження є теоретичні підходи до аналізу політичної культури ,та політична культура України періоду незалежності.

Предмет - теоретичні та практичні аспекти дослідження політичної культури України періоду незалежності через призму критичного аналізу особливостей теоретичних підходів та практики застосування теорії політичної культури у дослідженнях західних учених.

Методологія дослідження. У роботі застосовуються системний, структурно — функціональний методи, конструктивістська методологія, психологічний підхід, а також загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, узагальнення).

Спершу ми розглянемо теоретичні явища, аспекти політичної культури. Це буде включати як розгляд теоретичних аспектів розгляду політичної культури з точки зору психологічного підходу, у тому числі звернемо увагу на політичну поведінку. Першочергово ми візьмемо до уваги проблематику конформізму у суспільстві, розглянемо кореляти, які співвідносяться з цим явищем. Після ми розглянемо специфіку когнітивних упереджень, за допомогою демонстрації відповідних експериментів, які мають потенційний політичний характер.

Надалі варто дослідити трансформацію та розвиток політичної культури в історичному аспекті. Себто в межах дослідження ми аналізуємо праці та наукові доробки в сферах дослідження політичної культури наступних авторів: Платон, Арістотель, Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Імануїл Кант, Йогана Готфріда Гердера, Еміль Дюркгайм, Огюст Конт, Макс Вебер, Семюел Гангтінгтон, Ентоні Гіденс. Також варто звернути увагу на аналізі підходу «Громадянської культури» Габріеля Алмонада та Сіднея Верби. Зокрема, варто звернути увагу на аналізі структурно-функціонального підходу у дослідженні політичної культури. Ще одним моментом, який буде порушено в дипломній роботі, є проблематика визначення феномену політичної культури та загальної методології дослідження. В кінці першої частини пропонується також розглянути можливості застосування конструктивістської методології в рамках дослідження політичної культури (зокрема теорія Габітусу П. Бурдьє).

Як вже дещо раніше зазначалося, одним із завдань дослідження є розгляд політичної культури з призми психологічно-поведінкових аспектів, які є виявом політичної культури громадян. Серед політичних психологів, соціальних психологів та когнітивних психологів, побутують позиції, що одними із яскравих виявів політичної поведінки є явище конформізму, соціальні так і когнітивні упередження (як стосовно етносів, мов, рас, так і стосовно влади, політиків, партій і т.д.). Серед відомих науковців у цій сфері ми знаємо: Деніела Канемана,

Стівена Пінкера, Джозефа Тетлока, Стівена Левіта, Дена Аріелі, Еріха Фрома, Теодора Адорно, Юджина Гратлі та багато інших. Зокрема проблематику, поведінкових соціальних аспектів виділяли і психоаналітики, такі як Зигмунд Фройд. Згодом, у різних аспектах дослідження ролі підсвідомого і несвідомого продовжували Еріх Фромм, Теодор Адорно, Жак Лакан та інші. Останнім пунктом другого розділу є формування крос-методологічного підходу дослідження, який буде охоплювати як емпіричні дані, так і гіпотези, теорії, інтерпретації стосовно політичної культури.

В межах дослідження ми використовуємо теорію пост матеріалізму, яка допоможе нам в першу чергу прослідкувати динаміку цінностей українців. Також ми використовуємо конструктивістський підхід в межах дослідження політичної культури українців. Зокрема нас цікавить теорія габітусу П'єра Бурдьє, в межах якої ми формуємо відповідний погляд на громадянина як «агента», який здатен формувати власні стратегії поведінки. Також ми будемо користуватися підходом політичних орієнтацій Г. Алмонда та Сіднея Верби, адже вони накладаються на наш погляд на політичну культуру.

Наостанок, ми здійснюємо політико прикладний аналіз політичної культури України періоду незалежності. В межах дослідження ми розглянемо три періоди розвитку політичної культури від початку незалежності до сьогодні. На основі сформованого підходу ми будемо включати в наше дослідження аналіз опитувань з точки зору психології, статистичних даних, культурної мапи цінностей Р. Інгалхарда.

Зміст роботи враховує вступ, основну частину, яка складається з трьох розділів та висновків. Загальний обсяг роботи складає 82 сторінок.

Розділ 1. Політико теоретичний аспект дослідження політичної культури: **розвиток теоретичних підходів до дослідження політичної культури.**

1.1 Розвиток теорій політичної культури

Якщо вести мову про політичну культуру як категорію зацікавлення, політичних наук, варто наголосити, що за часи Античної Греції можна було спостерігати роздуми філософів на тему людини та її поведінки.

Платон, наприклад у праці «Держава» звертав увагу на важливості людської душі. Також філософ звертав велику увагу на виховання та освіту як формальний обов'язок держави. Освіта поставала на думку Платона найважливішим аспектом у майбутньому розквіті держави. Також, у праці «Держава» освіта виступає основою досягнення добродетності, справедливості та свободи. Отож, держава і виховує громадян і вважає це своїм первинним обов'язком. [35]

Держава є репрезентатором чеснот, які мають скеровувати громадян на шляху до щастя. Первинною чеснотою на думку Платона є мудрість. Виявом мудрості, є філософські вчення, а відповідно правителями мають бути саме філософи. Ще одною примітною особливістю політичних ідей Платона була невід'ємність людини від суспільства, а суспільства від утворення держави.

Ще одним цікавим моментом у системі поглядів Платона, було, те як він розглядав державні устрої. У праці «Держава» Платон, характеризував державний лад через з точки зору характеру людини, звертаючи увагу, що те у якій державі буде рости та жити громадянин залежить від його поведінки, знань та рівня виховання. Висловлюючись про олігархію Платон в першу чергу говорив про олігархічну людину, вказуючи на проблеми такої людини та її мінуси.[35]

«Тож молодь у нас виростатиме, муз товариства не знаючи, правителі з неї належних умінь і знання не засвідчать, щоби зберегти й оцінити ті покоління людей Гесіодових, що будуть і в нас, теж із золота, срібла, із міді й заліза. Коли між собою змішаються срібло й залізо, а міді додаток потрапить до золота щирого, невідповідність народитися з того, всілякі безглузді відхилення, і де б це не з'явилося все це – породжує війни завжди та неприязнь», висловлювався Платон про олігархію.

Арістотель у своїх працях «Політика», «Афінська політія», «Етика», зауважував, невіддільність людини від суспільства. «Людина тварина соціальна, політична». Поза політикою на думку мислителя можуть бути тільки боги або тварини. Людина яка відділена від політики, Арістотелем сприймалась як «ідіот». У «Політиці» Арістотель казав; «першу роль повинно відігравати прекрасне, а не тваринне. Адже ні вовки, ні якийсь інший звір не піддаватиме себе небезпеці задля прекрасної мети...». Для Античного філософа були важливими виховання підростаючих поколінь та моральним чинникам, які допомагають налагодити політичне життя полісу. [35]

Ніколо Макіавеллі у праці «Державець» розкривав «секрети» політичного процесу й фокусував свою увагу на вихованні, моралі та могутності. На думку мислителя могутність держави та згуртованість народу залежать від дотримання населенням громадянської добродітності, традицій, звичаїв, законів і права та сповідування єдиної релігії. Важливим є також антропоцентризм у праці Н. Макіавеллі. Людина постає як першочерговий суб'єкт, який вирішує долю та могутність держави. Тому велику увагу Ніколо Макіавеллі приділяв тому, який правитель має бути аби раціонально управляти державою.[37]

Для формування західної політичної культури став важливим період «Реформації». Поширення протестантизму на початку XVI ст. в суспільствах, та вплинув політичне життя багатьох народів. Протестантизм став настільки революційним для Західної Європи, що по сьогоднішній день є впливовим в культурі громадян. Зокрема Макс Вебер особливу увагу приділив протестантській етиці у праці «Протестантська етика та дух капіталізму», показуючи її вплив на формування капіталістичних відносин.

Шарль Луї де Монтеск'є, вважав головним завданням удосконалення суспільства. Він зазначав «У часи неосвіченості, люди не знають сумнівів, навіть коли творять велике зло, а в епоху просвіти вони тремтять при здійсненні великого блага». Розум на думку французького філософа становить основу культури. «Розум управляє всіма народами землі..., а політичні та громадянські закони кожного народу повинні бути не більше, ніж окремим випадковим цього

розуму».

Просвітник Іммануїл Кант вважав, що людина повинна керуватися «категоричним імперативом», згідно з яким максима її поведінки має бути принципом загального законодавства. Особистість не повинна виступати знаряддям здійснення будь яких планів, навіть найшляхетніших. Для вчення І. Канта методи виправдовують ціль а не ціль виправдовує методи.[37]

Одним з перших мислителів, який використовував термін «політична культура» був німецький філософ XVIII століття Йоган Готфрід Гердер у праці «Ідеї до філософії історії людства». Політична культура трактується у широкому сенсі як взаємодія культури та політики. Основним культурним чинником нації Й. Г. Гердер вважав мову у якій «сконцентровано розум даного народу та його характер». «Найбільш природною державою – зазначав філософ, - є та яка складається з одного народу, з єдиним національним характером».[38]

Огюст Конт розглядав суспільство як систему, елементи якої забезпечують перетворення сукупності індивідів у солідарне суспільство на основі консенсусу. У «Системі позитивної політики» філософ пов'язував розвиток держав та суспільства з трьома типами мислення.[36]

Перший тип мислення є теологічним, у якому переважають фетишизм та направленість на дослідження внутрішньої живої природи речей. Теологічний тип мислення як і теологічний період розподіляється ще на три стадії: фетишизм, політеїзм, монотеїзм.

Другий тип мислення та наступним етапом розвитку суспільного мислення є метафізичний. Якщо у попередньому етапі ми говорили про надання іманентному трансцендентного, то метафізичний період відзначається абстракцією світу речей. Для цього етапу притаманне спостереження за реальними об'єктами та надання їм абстрактної «ідейної природи». [36]

Третій етап Огюст Конт називав «позитивним» (реальним) світоглядом. Мислитель його описує як «закон постійного підпорядкування уяви спостереженню». Тобто первинним у реальному (позитивному) етапі є те, що ми спостерігаємо і бачимо. Інтерпретація та абстракція стає менш важливою позаяк

на даний момент важливішим є реальна з'ява об'єкту, а не його абстрактна суть. Спостереження має корелювати з логікою, та побудовою логічних зв'язків. Розгляд будь чого є людським феноменом (в особливості соціальним). Концепція в позитивному мисленні не може бути нерухомою, вона має рано чи пізно бути спростованою або доведеною. Теорія має надати все більше точні уявлення про зовнішній світ. [36]

Будучи засновником соціології або як він її називав «соціальної фізики», Огюст Конт вважав, що вивчення суспільства є основним для утворення нової політичної системи «соціократія». Нова політична система має включати в себе закон, який відображає взаємодію любові, прогресу та порядку: «любов як принцип, порядок як основа, прогрес як мета». [36]

Еміль Дюркгайм значну увагу приділяв вивченню культури, соціального та колективного. На думку соціолога суспільство не можна розглядати виключно з психологічної призми. Стан індивіда не може репрезентувати стан усього суспільства. Е Дюркгайм вважав, що суспільство – це, перш за все, сукупність колективних ідей, почуттів, серед яких основне місце займають моральні складові («моральна близькість»). Колективна солідарність існує двох видів:

- Механічна – пов'язує індивіда з суспільством безпосередньо. Це більш менш організована сукупність вірувань та почуттів, які притаманні усім членам суспільства. Це колективне мислення та свідомість. У деякому сенсі ми це можемо назвати «колективне несвідоме» К. Г. Юнга. [42][31]

- Органічна – органічна частина солідарності є у своїй сутності розділення суспільства на різні функції поєднаних відповідними природними відносинами.

Механічна та колективна солідарність у своїй сутності представляють одне суспільство. Механічна та органічна солідарність корелюють одна з одною. Механічно (або ж чисто структурно) усі громадяни є частиною одного суспільства, яке поділяє більш менш схожі норми поведінки, традиції, закони і права. Органічно ми (або ж функціонально) кожен у суспільстві виконує якусь функцію, на базі якої будується соціальна взаємодія. У даному випадку про структурно функціональну природу суспільства, де структура вибудовує функції,

а функції вибудовують структуру у взаємозалежності. [31]

Одним за найвідоміших соціологів та політологів, які розвивали теорію політичної культури був Макс Вебер. М. Вебер заклав основи вчення про культуру та означував культуру як «спосіб життя людей». Під «способом життя людей» політолог мав на увазі господарську та релігійну етику, політичне панування, право і державу. Також німецький політолог зазначав унікальність кожної окремої культури та застерігав від догматизації понять. Кожне окреме поняття має утворюватись в залежності від місця, яке займає у цій культурі проблема, що розглядається. Дана проблема не є статичною на думку М. Вебера, культура є динамічним явищем, як і проблеми, що є актуальними для суспільства.

Макс Вебер був одним з перших, хто аналізуючи проблематику аналізу культури націй, звернув увагу на евристичній потребі у виокремленні «ідеальних типів». На думку політолога, теорія політичної культури має сформулювати моделі, основні типи та форми, що стануть предметом наукового аналізу. [26]

Зокрема, варто означити, що дослідження суспільних змін та теорія модернізації теж, внесли свій вклад у розвиток дослідження політичної культури. Дані дослідження допомогли виокремити патерни розвитку суспільних аспектів. У тому числі ми враховуємо і чинники, що впливають на суспільні настрої, серед яких можуть бути: економічний чинник, інституційний чинник (стабільність інститутів), етнічний чинник, світоглядний чинник, міра консолідованості та розрізнення суспільства. [26]

Семюел Гангтінгтон звертав увагу на те, що чим стабільніші інститути та економічне становище держав, тим менша імовірність порушення політичного порядку у державі. Також спостерігалась відповідна кореляція між рівнем насилля (злочинності у тому числі), та політичного порядку. Теорія полягала у наступному, що для держав які лиш розвивають інститути та економіку, притаманна суспільна нестабільність та постійні коливання у суспільстві. Та важливо означити, що політолог вважав, що економічний та політичний (інституційний) чинники є незалежними один від одного. Розвиток економіки може сприяти політичній стабільності, але також провокувати соціальне

розділення між бідними та багатими, що лиш дестабілізує політичний порядок держави. Відповідно, для держав, що лиш розвиваються деколи є доцільнішим побудова сильних та стійких інститутів. Для нашого дослідження як раніше зазначалося буде важливим визначення режимності, та у свою чергу ми можемо побачити, що ми не можемо забрати з аналізу інституційні та політичні чинники, адже вони впливають на суспільні настрої, відповідно і на поведінку, а відповідно на культуру громадян та її динаміку та «спосіб життя людей».[7]

Та незважаючи на те, що структурно функціональна методологія довгий час (та й по сьогодні), була найпоширенішою в політичних науках, дослідники побачили її теоретичні проблеми та недосконалості. Отож багато науковців у теорії суспільних змін намагалися вийти за межі структурно функціональної традиції. Одним з видатних соціологів, який пропонував альтернативний погляд на суспільне знання був Ентоні Гіденс. Примітно означити, що Е. Гіденс, багато у чому надихався вченням Макса Вебера, тож первинним предметом його досліджень було «спосіб життя людей», себто первинним є «соціальні практики». Е. Гіденс запропонував теорію структурування, яка принципово відрізнялася від теоретичної суспільної традиції. [5]

В теорії структурування соціальне життя повинне концептуалізуватися у своїй сутності як сплетіння буденних практик. На думку мислителя, соціальне життя складається з постійного перебування індивіда у контекстах. Більша частина життєдіяльності людей складається із звичних буденних дій, котрі пояснюють практичну природу рутинних практик. Таким чином діяльність людини не входить у мікросоціальний порядок, а у її рутинізації, у сфері щоденних, звичних практик дякуючи практичному знанню та особистому розподіленню ресурсів.

Та одною з найвідоміших теорій аналізу політичної культури є теорія «громадянської культури» Габріеля Алмонда та Сіднея Верби. На сьогоднішній день, теорія «громадянської культури» є популярною серед науковців у політично - культурному компаративному аналізі. Вона широко використовується на рівні з іншими теоріями. Отож дану теорію ми розглянемо особливо детально і критично налаштовано.[27]

Габріель Алмонд та Сідней Верба американські науковці, які вперше структурно та системно розглянули питання політичної культури. У власному доробку «Громадянська культура; підхід до вивчення політичної культури», розглянули можливий підхід до аналізу феномен політичної культури. Сама ідея вивчення політичної культури постала через занепокоєння авторів утворенням автократичних та тоталітарних режимів у світі. Відповідно також поставало питання виникнення нових незалежних держав. Період після Другої Світової війни, відзначився парадом суверенітетів, утворилося маса нових незалежних держав. Також дослідження Г. Алмонда та С. Верби (1963 р.) сходилося також з часом культурних заворушень як в США, так і по всій Європі. У США ці рухи частково були викликані в'єтнамською війною (1955 (втручання США у 1965 – 1975 рр.), яка сколихнула рух Хіпі, який засуджував втручання США у в'єтнамську війну. Також паралельно у Сполучених Штатах Америки розпочався різкий ріст злочинності.[27]

Відповідно період з 1960 – их по 1990 рр. у США був наповнений подіями, які відіграли значну роль у тому, як зараз виглядають Сполучені Штати Америки. Отож, дослідження Габріеля Алмонда та Сіднея Верби було своєчасним, адже сам час відзначився різкими культурними змінами.[27]

Розглядаючи усі ці зміни в у світовій політиці дослідники вирішили вивчити феномен громадянської культури. У визначені Габріеля Алмонда та Сіднея Верби «громадянська культура – це не просто сучасна культура, а культура, яка поєднує сучасність з традицією». Прикладом поєднання традиції із сучасністю постало Об'єднане Королівство: «становлення громадянської культури в Об'єднаному Королівстві, є результатом цілого ряду зіткнень між модернізацією і традиціоналізмом – зіткнень достатньо гострих, щоб викликати сутнісні зміни і у той самий час не достатньо гострих, щоб привести до дезінтеграції та поляризації».[8] Спершу Британія секуляризувалася та відокремила від Римської Церкви і поступово формувала терпиме відношення до релігійних відмінностей. Другим кроком до формування громадянської культури стало формування впевненого у собі купецького класу і інтеграція у торгівлю комерції з

її ризиками і розрахунками двора аристократії. Усе це допомогло сформувати сили, які трансформували традицію феодалних маєтків у парламентську традицію, не втративши свого плюралізму.[27]

Розглядаючи надалі, країни Західної Європи Г. Алмонд та С. Верба, поставили питання: «Як можна пересадити набір тривких, настільки складних і тонких угод та установок в інший історичний та культурний контекст? Та і як у світі, який зажатий наукою та технікою, світі який дичавіє, який знищує традиції і зв'язки у суспільстві, а можливо, і саме життя, ці нюанси, ці гуманні правила поведінки у соціумі можуть зберегтися навіть у нас самих?».

Важливо означити, дослідники розглядали саме «політичну культуру», «не національний характер», «тип особистості» і не «політичну соціалізацію». Попри те, що психіатрія і психологія внесли свій внесок у вивчення «політичної культури» як феномену, автори сконцентрувалися більше саме на тому, як політика себе виявляє у громадянській культурі. Сам концепт культури Г. Алмонд та С. Верба використовували у значенні; психологічної орієнтації на соціальні об'єкти. Типологію політичних орієнтацій дослідники запозичили у Талбота Парсонса і Едварда Шилза. Поняття «орієнтація» розуміється як інтерналізованні аспекти об'єктів і відносин. Орієнтації охоплюють собою; а) «когнітивну орієнтацію», знання, уявлення про політичну систему, її ролі і тих хто грає у ролі, про те, що у неї на «вході» та «виході»; б) «емоційна орієнтація», або сприйняття політичної системи, її ролей, кадрів та дій; в) «оціночну орієнтацію» – судження і думки про політичних об'єктів, зазвичай засновані як на ціннісних установках і критеріях, так і на інформації та емоціях.[27]

Самі ж політичні орієнтації враховуються як на рівні політичної системи, себто мова йде про патріотизм або відчуження, когнітивні осмислення та оцінки держави як «великого», «малого», «сильного», «слабкого». У політиці це може визначатися у термінах «демократичний», «конституційний» або «соціалістичний». Також виділяється й орієнтація на індивіда як політичного актора, який у нього характер, яких норм дотримується, що визначають особисті

політичні обставини, сприйняття власної правоспроможності у відношенні до політичної системи.

Отож виходячи з вище зазначених складових політичних систем, виділяємо три класи політичних об'єктів; а) особливі ролі або структури (законодавчі органи і виконавча влада, або бюрократія); б) особи, які виконують ті ролі (конкретні монархи, законодавці та адміністратори); в) конкретна державна політика, рішення або приведення цих рішень у життя. Відповідно, такі структури, можна розділити на два ширших класи: ті, що належать до політичних процесів, себто до процесу, який на «вході», та той що належить до адміністративного процесу, себто на «виході». Таким чином Г. Алмонд та С. Верба сформувавши матрицю виміру політичної орієнтації, яка виглядала наступним чином:[27]

Таблиця 1.1. Вимірювання політичної орієнтації

	Система як загальний об'єкт	Об'єкт на «вході»	Об'єкт на «виході»	Особистість як об'єкт
Знання				
Емоційні відносини				
Оцінка				

Щоб зрозуміти політичні орієнтації індивіда як вважають Габріель Алмонд та Сідней Верба достатньо вяснити:

1. Що він/вона на загал знає про свою державу та її політичну систему, про її історію, розміри, географічне положення, «конституційні» характеристики і т.д. Як він сприймає ці системні характеристики на емоційному рівні? Яка його більше або менше свідомо думка, судження на цю думку?

2. Що він/вона знає про структуру та ролі, про різноманітні еліти, про політичні пропозиції, включених у «висхідний потік», розробка політичного курсу? Як він сприймає ці структури, їх лідерів і ці політичні пропозиції на емоційному і оцінювальному рівні?

3. Що він/вона знає про «низхідний потік» його втілення в життя політичного курсу, про його структури, акторів, які рішення тут приймаються? Як він сприймає їх на емоційному і оцінювальному рівні?

4. Як він/вона себе сприймає в якості члени політичної системи? Що він знає про свої права, можливості, обов'язки і стратегії набуття впливу? Як він відноситься до своїх потенційних можливостей? Які форми участі або поведінки він визнає та використовує при формуванні політичних оцінок, або формуванню думки?[27]

Характеристика культури поставала у формі частотності різноманітних видів когнітивних, емоційних та оцінювальної орієнтацій на політичну систему, у цілому, її «вхід» і «вихід», також на себе як політичного актор.[9]

Таблиця 1.2 Типи політичних культур

	Система як загальний об'єкт	Об'єкт на «вході»	Об'єкт на «виході»	Особистість як об'єкт
Парохіальна	0	0	0	0
Підданська	1	0	1	0
Учасницька	1	1	1	1

Парохіальна політична культура, виявляється коли частотність орієнтації на спеціалізовані політичні об'єкти всіх чотирьох видів, наближають до нуля. Це країни з низьким рівнем політичної участі громадян. Також у країнах з парохіальною культурою громадяни не розуміють як функціонує політична система в якій вони живуть. Зазвичай це країни з високим ступенем релігійності та традиційності. До парохіальної культури, також, можна віднести трайбалізм, патерналізм, високий ступень відчуженості від політичних процесів і т.д.[27]

Підданська політична культура. Для цього типу політичної культури, притаманне надання широких компетенцій «виходу», себто виконавчій владі. Активність «входу», та особистості своєю чергою, наближається до нуля. При такому типові політичної культури, орієнтація направлена на диференційну

політичну систему. Громадянин у такій системі зазвичай належать до виконавчої влади у рамках її легітимності чи не легітимності. Визначає індивід цю легітимність зазвичай на емоційному рівні, можливо він гордиться нею або відчуває до неї неприязнь. Для підданської політичної культури притаманні автократичні, клептократичні, гібридні, перехідні політичні режими.[9]

Учасницька політична культура є орієнтованою у цілому на систему, структури і процеси як політичного, так і адміністративного характеру. Відповідно, така політична культура орієнтована на різні класи політичних об'єктів. Такий тип політичної культури, зазвичай виражений «активістською» діяльністю. Сам активізм, у рамках учасницької політичної культури, на емоційному рівні може варіюватися від схвалення до неприйняття. [27]

Важливо зазначити, що ця типологія є умовною, вона не передбачає, що один тип орієнтації витісняє інші. Себто у підданській політичній культурі, можуть бути елементи учасництва, або можуть бути присутні елементи притаманні парохіальній політичній культурі. Таким чином сам підхід до вивчення політичної культури враховує також можливість утворень, які не притаманні тому чи іншому типові політичної культури, що значно розширює теоретичні можливості при розгляді культури тої чи іншої культури. Також, можна відзначити, цей підхід враховує і поєднання вище зазначених типів політичної культури. Отож окрім «чистих» типів політичної культури зазначених у таблиці 1.2, є і системно змішані типи політичних культур. Г. Алмонд та С.Верба виділяють наступні типи: а) парохіально – підданська культура; б) піддансько – учасницька культура; в) парохіально – учасницька культура.[27]]

Парохіально – підданська культура, це такий тип політичної культури, при, якому значна частина населення не приймає патерналістських укладів чинної політичної системи і проявляє прихильність до складніших політичних систем.

Піддансько – учасницька культура. Залежить від характеру переходу від парохіальної до підданської культури, та яким буде перехід від підданської до учасницької культури. Якщо коротко це своєрідний перехідний тип політичної культури. Який характеризується зміною сприйняття громадянами держави.

Також можна висловити думку, що подібний підтип змішаної політичної культури є притаманним для молодих незалежних держав та держав з перехідним політичним режимом.

Порахально-учасницька культура – також притаманна молодим незалежним державам, для якої постає проблема культурного розвитку. Сама політична культура зазвичай порахальна, але структури, які імплікуються у політичну систему, як правило, несуть учасницький характер. Для таких держав важливо розвивати відповідні орієнтації, які будуть базуватися на функціях «входу» та «виходу». Такий тип культури зазвичай постійно знаходиться на межі, де по одну сторону канату стоять цінності патерналізму, підкорення, вождизму, а по іншу цінності участі, прав людини, демократії і т.д.[27]

Політичні культури в одній і тій самій державі можуть як знаходитися у гармонії та порозумінні, так і зіштовхуватися між собою, таким чином, дестабілізуючи структуру політичної системи. Під гармонійними політичними культурами мається на увазі культури де політична структура відповідає політичній культурі, себто відношення до держави є адекватним, а настрої відносно позитивні. Отож для парохіальної політичної культури гармонійним буде традиціоналістичні, дифузні типи держав. Для підданської політичної культури притаманними будуть перехідні, авторитарні політичні режими. Для учасницької політичної культури – притаманний демократичний політичний режим.[27]

Г. Алмонд та С. Верба, також відзначили, що оскільки політичні структури змінюються, можна припускати, що культура і структура можуть не відповідати один одному. Відповідно вони створили матриці відповідності або невідповідності для усіх типів політичної культури. На загал вона ділилась на три стовпці: а) відданість; б) байдужість; в) відчуження. І також на три рядки які виражали політичні орієнтації: а) когнітивна орієнтація; б) емоційна орієнтація; в) оцінювальна орієнтація. Для оцінювання обрали три позначки: а) (+) – висока частотність усвідомлення, позитивних емоцій або оцінок стосовно політичних

об'єктів; б) (-) – висока частотність негативних емоцій або оцінок; в) (0) – висока частотність байдужості. Виглядала дана матриця наступним чином:

Таблиця 1.3. Матриця відповідності/не відповідності між політичною культурою і структурою

	Відданість	Байдужість	Відчуження
Когнітивні орієнтації	+	+	+
Емоційні орієнтації	+	0	-
Оціночні орієнтації	+	0	-

Незважаючи, на те, що теорія «громадянської культури» є популярною серед політичних науковців, вона неодноразово піддавалась критиці. Проблематика теорії «громадянської культури» полягає у тому, що Г. Алмонд та С. Верба, занадто концентрувалися на структурних елементах політики, які впливали на політичну культуру, а не на її емоційних та психологічних аспектах. Суть питання, полягає, тому, що у своїх дослідженнях політологи не розглядали культуру у їх динаміці. Занадто багато уваги було віддано саме політичній системі та її впливу на політичну культуру. У свою чергу це спровокувало те, що незважаючи на існування орієнтацій, дослідники приділили їм занадто мало уваги в методології. Типологія політичних культур, зводились до інституційних характеристик. Також у дослідженні політичної культури, Г. Алмонд та Сідней Верба мало уваги придалось індивідуальній агентності. Незважаючи на проведення опитування, відповіді респондентів були деперсоналізовані у соціальні інституції, які обґрунтовувались через функції «політичної системи». В результаті політична режимність у дослідженні Габріеля Алмонда та Сіднея Верби відіграла більшу роль аніж самі опитування та їх психологічна інтерпретація. [27]

Таким чином теорія «громадянської культури» у власному фокусі структуру та функції, не відслідковує динаміку суспільного розвитку та динаміки і зміни культури. У даному випадку доречно згадати вище означеного Макса Вебера, який застерезував від догматизації понять при аналізі тої чи іншої культури. Кожна культура унікальна та має притаманні їй особливості, що потребує виокремлення понять, які можна застосувати в аналізі політичної культури громадян, у відповідності до культурних змін.

В рамках даної теорії, можна зазначити, що вона більше концентрувалася саме на перехідних та дифузних структурах політичної системи. Такий підхід зрозумілий з тої точки зору, що момент написання і розробки теорії, у світі відбувався «парад суверенітетів», відповідно поставало питання того як нові держави будуть імплікувати важчі види політичних систем у встановлену політичну культуру. У цілях дослідження виникає питання, яке стосується держав, які вже є стабільними політичними системами. Яка специфіка культури у країн з їх великим політичним досвідом та політичними традиціями? Чому в країнах де є учасницький тип політичної культури низька явка на виборах, які є одним з виявів участі? І відповідно, які причини або кореляції високої явки у країнах з авторитарними або гібридними політичними режимами?

1.2 Аналіз сучасних теорій політичної культури.

Політичну культуру можна розглядати через призму системи відповідних знаків, міфів, вірувань та цінностей вбудованих у політику та політичну систему. Даний підхід є класичним у розгляді політичної культури. Схожий підхід мали Г. Алмонд та С. Верба коли говорили про політичну культуру, адже пов'язували політику з традицією, та зустрічі традиції з сучасністю. Як нам відомо Габріель Алмонд та Сідней Верба, досліджуючи політичну культуру розділяли її на парохіальну, підданську та учасницьку політичні культури. Кожен з цих видів культур були умовними і не зустрічалися у чистому вигляді. Відповідно вони розподілялися ще і на підвиди, а саме: а) парохіальна – підданська культура; б) підданська – учасницька культура; в) парохіальна – учасницька культура. Дані види та підвиди, можна було характеризувати відповідно до розриву між

традиціями та сучасністю. Якщо, парохіяльна – учасницька культура характеризується тим, що на суспільному рівні у переважній більшості ще зустрічаються ознаки патерналізму, то на державному рівні відбувається формування політичної системи, яке несе характер участі. Тоді парохіяльна – підданська культура характеризується несприйняттям громадянами патерналістських укладів, які функціонують у рамках політичної системи. Та проблематикою даного підходу полягає у тому, що він зводить аналіз політичної культури до вище означених видів.[27]

Кожна держава є різною, з різними традиціями та цінностями, з різними громадянами. Відповідно поведінка громадян у кожній державі є різною, за різних ситуацій та за різних обставин. Підводити аналіз держави до визначення одного з умовних видів політичної культури, може привести до редукціонізму, який не зможе повноцінно схарактеризувати політичну культуру громадян тої чи іншої країни повноцінно. Таке узагальнення, також не зможе пояснити суперечність, які виникають у відповідному виді політичної культури. Також даний підхід не підходить для аналізу окремих кейсів, які можуть не відповідати попередньо здійсненому дослідженню, оскільки зупиняє політичну культуру громади у часі, оскільки він налаштований на визначення національної політичної культури.

Наступним запропонований підхід базується на розгляді політичної культури, як маніфестації психологічних, ментальних аспектах політики, які включають як особисті, так і характеристики соціальної системи. Річард Вілсон, будучи представником та одним із ведучих дослідників в рамках даного підходу, розглядає політичну культуру не у її повній сукупності, віддавши перевагу аналізу тієї чи іншої культурної одиниці. У цьому випадку можна застосувати термін, який в обіг ввів Річард Докінз у книзі «Егоїстичний ген», а саме термін «мем». Мем – це будь – яка ідея, символ, манера чи то образ дії свідомо або несвідомо. Ці мему передаються через мову, письмо, ритуали, жести і т.д. Таке означення політичної культури розширяє можливе теоретичне поле для аналізу. Тільки, у рамках вище запропонованого підходу ми беремо до уваги відповідні судження та думки громадян про політичну систему на індивідуальному рівні, як

ці судження вони формуються, за яких обставин та які можливі обмеження накладаються на формування цих суджень. [14]

Звернувшись до кембридзького словника ми побачимо що, термін політична культура (political culture) рідко використовуються разом як позначення чогось окремого у культурі громадян. Схоже трактування політичної культури також спостерігається в енциклопедії Britannica, яка визначає політичну культуру, як сукупність нормативних суджень суспільства щодо політичної системи. Відповідно можна сказати, що політична культура не є окремим елементом у культурі громадян. У такому випадку ми радше говоримо про відповідні елементи загальної суспільної культури, які стосуються політики, та політичної системи. [14]

Повертаючись до вище запропонованого підходу, Р. Вілсон вважає, що теорія політичної культури, має здійснювати наступні чотири функції: 1) вона має здійснювати аналітичне розрізнення між соціальними та психологічними змінними; 2) вона має пріоретизувати та установитися у теорії мотивацій; 3) визначити характер нормативних взаємодій та рівень формування вподобань/переваг (preferences); 4) має визначити соціологічний контекст у якому гіпотези можуть бути спішно випробувані. [14]

Створюючи принципово нову теорію аналізу політичної культури Річард Вілсон сконцентрувався якраз на стабільності вподобань/переваг (preferences), для зручності при описі даної теорії ми будемо використовувати термін преференції. Отож теорія Р. Вілсона розмістилася у наступній формулі де (R) – рівень виражених преференцій, (k) максимально можливий рівень у рамках, (s) задоволення від обирання у рамках орієнтації преференцій та (sa) – задоволення від вибору з огляду на альтернативні орієнтації преференцій.

$$R = \frac{k(s)}{s + sa}$$

Дана теорія, як зазначає автор, має на меті визначити взаємозв'язок між вище зазначеними змінними. Річард Вілсон бажає визначити коли і як людина приймає рішення і яка вірогідність того, що ці рішення будуть сприйнятті учасниками соціуму, що впливає на формування тих чи інших преференцій. Таким чином, з

огляду на вище означену формулу Р. Вілсон сформував гіпотезу, яка зазначала, що за умови того що рівень (s) підвищиться тоді та рівень змінної (R) теж підвищиться. Себто, чим більше приймається рішень, тим більший рівень виражених преференцій. Але також нам варто звернути увагу на змінну (sa), яка безпосередньо пов'язана зі змінною (s), що відповідно вплине і на рівень виражених преференцій (R). Тоді можна виразити гіпотезу, що чим більше можливих варіантів прийняття рішень (sa), тим більше можливих рішень буде прийнято (s) а це своєю чергою може привести до зменшення рівня виражених преференцій (R). Імовірність того, що рівень виражених преференцій буде високим, залежить від обмежень, які утримують значну частину (s) є високими, залежать від наступних факторів:

1. Рівень узгодженості когнітивної та афективної валентності членів суспільства.
2. На якому рівні норми та символічні референти, що координують соціальні інтеракції, взаємно посилюють визначення (definitions) і широко прийняті як легітимні.
3. Рівень узгодженості індивідуальної та соціальної інтерпретації реальності.
4. Ступінь послідовності у відповідях, на індивідуальному рівні. [14]

Відповідно базуючись на суспільних преференціях, ми можемо проаналізувати вплив одної з вище означених змінних на іншу. Як вже ми згадували, Річард Вілсон, розглядав політичну культуру через психологічні характеристики, і одною з них є мотивації. Мотивації охоплюють преференції, що рухає нас до того, що індивід, та суспільство рухають відповідні цілі та мета в рамках політичної системи. Даний підхід, на відміну від класичного запропонований Г. Алмондом та С. Вербою краще аналізує локальні кейси. Також цей підхід «деком позиціонує» політичну культуру на відповідні мотивації та преференції. Таким чином, ця теорія намагається розглядати політичну культуру у її динаміці.

Можна виразити позицію, що в рамках даного підходу, варто було б додати змінну, яка б пояснювала, які зовнішні фактори впливають на політичну культуру. Серед чинників впливу, могли бути демографічні показники, специфіка соціо –

політичних поділів, рівень злочинності, економічна ситуація у країні, режимність, навіть серед можливих факторів може бути поліцейська система (даний фактор може бути актуальним для Сполучених Штатів Америки у якої вона не реформувалась із середини 1990 рр.) і т.д. Єдиною проблематикою, цього підходу є фокусування на подіях, кейсах, які стосуються соціокультурних змін думок чи суджень суспільства стосовно політичної системи. [14]

Ще одним підходом у рамках аналізу політичної культури може виступати, розгляд культури з призми цінностей. Рональд Інгалгард засновник теорії постматеріалізму, професор політології у Мічиганському технічному університеті, пропонує розглядати культуру через ряд цінностей, які панують у суспільстві. Теорія постматеріалізму ґрунтується на тому, що суспільства, які змогли адаптуватися до демократичних та модерних цінностей, стають постматеріальними. Для постматеріальних суспільств характерна добровільна залученість до служіння суспільству. Також постматеріальні держави характеризуються практичною відсутністю безробіття. На загал постматеріалізм являє собою зсув стратегій виживання, у таких державах увага до економічних параметрів зменшується, на перший план виходять питання суб'єктивного добробуту.[15]

Сама методологія концентрується на основі чотирьох категорій, які протиставляються один одному, себто: 1) традиційні цінності проти секулярних – раціональних цінностей 2) цінності виживання проти цінностей самовираження. Усі цінності розміщені на графіку де вони протиставляються та співвідносяться. Важливо означити, що Рональд Інгалхард не вважає, що усі ці фактори є причинами, а радше корелятами, які співвідносяться один з одним.[15]

Традиційні цінності роблять акцент на важливості релігії, зв'язок батьки – дитина, посилення на авторитет та традиційні цінності сім'ї. Перевага подібних цінностей також фокусуються на відмові від розлучень, абортів, евтаназії та негативне відношення суїциду. Також для такого типу ціннісного переважання притаманний високий рівень національної гідності та націоналістичних поглядів.

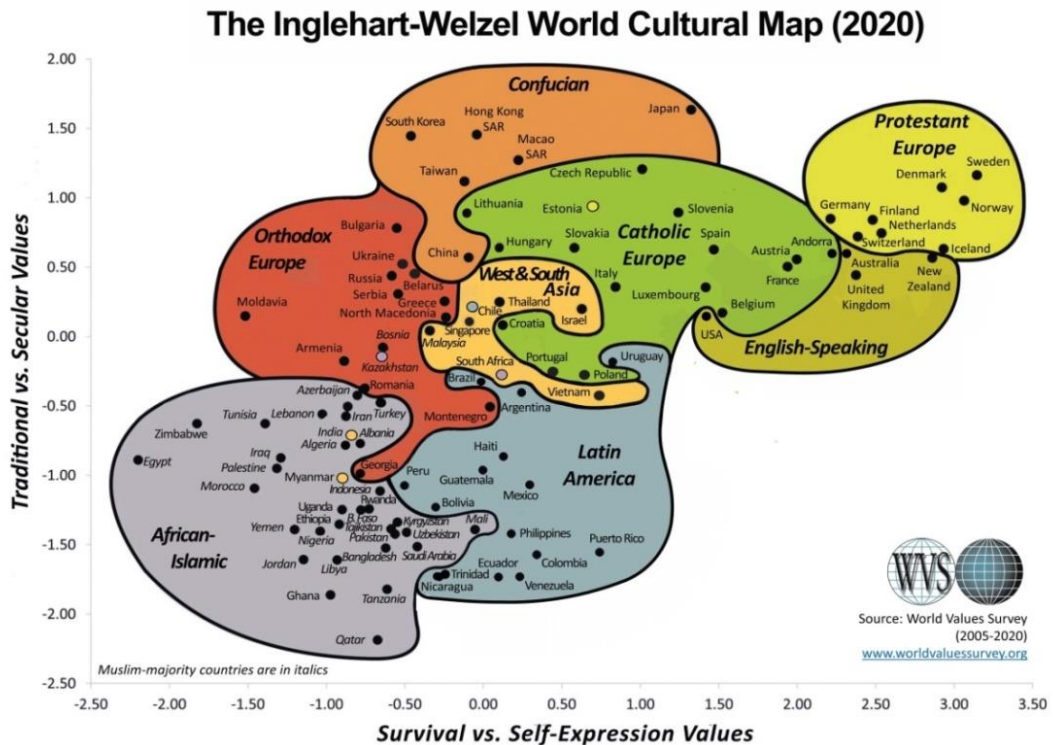
Секулярні – раціональні цінності, відповідно акцентують на протилежних від традиційних цінностях. У таких суспільствах роль релігійних, традиційно сімейних цінностей та цінностей авторитету є меншою. Розводи, аборти, евтаназія та суїцид сприймаються м'якше та раціональніше. Ну і відповідно для такого типу цінностей не є притаманними націоналізм чи концепт національного чи мілітаризованого романтизму.

Цінності виживання концентруються на економічному та фізичному захисті. Для країн з панівними цінностями виживання притаманним є низький рівень довіри та толерантності, а відповідно є присутнім етноцентричний світогляд.

Цінності самовираження своєю чергою фокусуються на захисті навколишнього довкілля, зростання толерантності до іноземців, геїв та лесбіянок, гендерна рівність. І також зростаючі вимоги до участі й прийняття рішень в економічному та політичному житті.[16]

Графік 2.1 Культурна карта (2017 – 2021)

<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

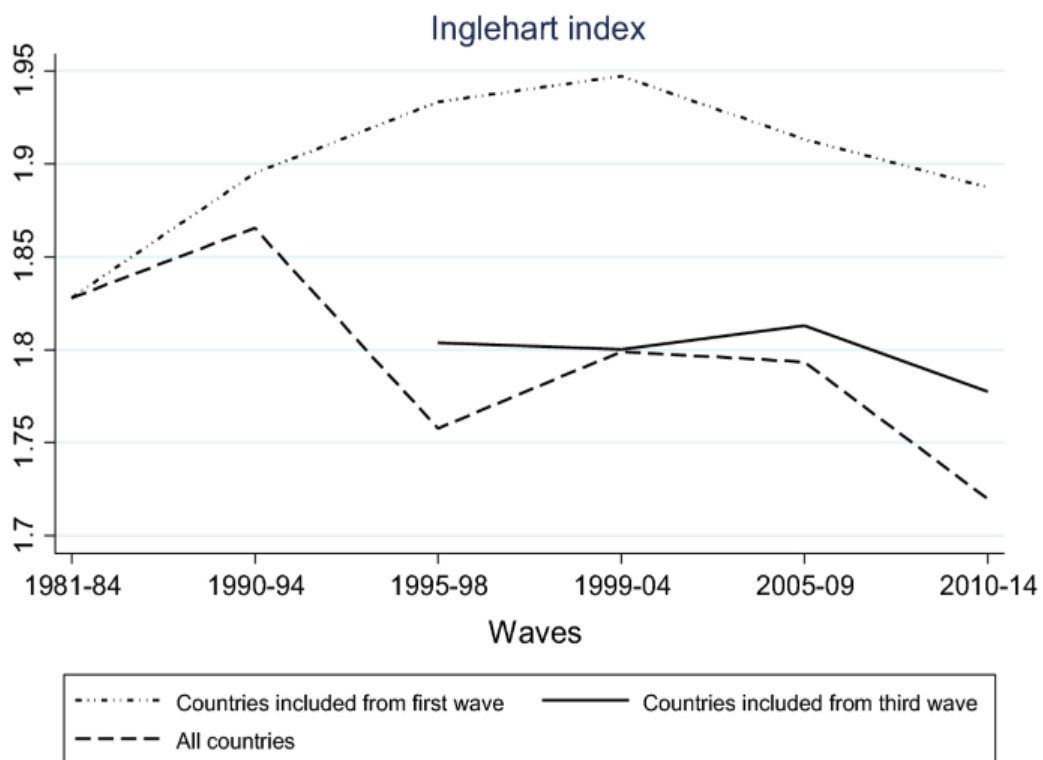

Зазначені вище категорії розміщуються на графіку де протиставлення традиційних та секулярних цінностей знаходяться на осі (x) і протиставлення цінностей виживання цінностям самовираження на осі (y). Даний графік

розділений на вісім наступних регіонів: 1) африканський – ісламський (African – Islamic) (Індія, Іран, Індонезія, Бангладеш, Туреччина, Танзанія, Єгипет і т.д.); 2) ортодоксальний європейський (Україна, Російська Федерація, Білорусь, Боснія, Болгарія, Сербія, Греція та інші); 3) католицька Європа (Італія, Люксембург, Естонія Словенія, Австрія і т.д.); 4) англomовний (Австралія, Об'єднане Королівство, США, Нова Зеландія); 5) протестантська Європа (Данія, Швеція, Норвегія, Нідерланди, Швейцарія, Фінляндія, Ісландія, Німеччина); 6) латинська Америка (Бразилія, Аргентина, Уругвай, Венесуела і т.д.); 7) південно – західна Азія (Таїланд, Ізраїль, Сінгапур, Малайзія); 8) Конфуціанство (Confucian) (Південна Корея, Макао, Японія, Китай, Тайвань, Гонг Конг. [16]

Усесвітнє дослідження цінностей (World Values Survey) Р. Інґелгарда базується на гіпотезі, що країни з низьким рівнем самовираження і високим рівнем цінностей виживання, зазвичай є країнами з високим рівнем традиційних цінностей. Секулярні – раціональні цінності своєю чергою більше притаманні для країн з високим рівнем цінностей самовираження. У дослідження Р. Інґелгарда важливим фактором, є економічне становище держави. Грубо кажучи чим краще матеріальне становище громадян, тим більше вони звертають увагу на не матеріальні цінності.[15]

Графік 2.2. Індекс Р. Інґелгарда[16]

Даний графік демонструє тенденцію, яка склалася за час проведення дослідження цінностей. Конкретно тут демонструється, що не матеріальні цінності стають все важливішими для країн з різних хвиль дослідження. Також в рамках дослідження індекс Р. Інґелгарда корелює із квартальним Валовим Внутрішнім Продуктом, який зазначає тенденцію, що при зростанні квартального показника ВВП відповідно і зростає показник постматеріальних цінностей.[15]

Графік 2.3. ВВП на квартал та Постматеріалізм[16]

2. Особливості психологічного підходу до аналізу політичної культури.

2.1. Психологічний аспект дослідження політичної культури

Людство все своє існування проявляло себе у різних царинах: мистецтві, науці, релігії, війнах та в останній, але не менш важливій галузі політиці. Політика являється комплексною та важливою частиною людського існування, позаяк у політиці вона реалізує свої інтереси і це стосується не тільки суб'єктів політики, а й звичайних громадян, які маючи важелі для тиску та впливу аби реалізувати власні цілі. Та це не завжди було так, колись були часи коли цивілізації та держави не існували, ба більше, про це навіть не йшла мова. Відповідно постає питання Що було до цивілізації, до держави? Як людство жило поряд?

Щоб відповісти на це питання ми можемо звернутися до філософії та психології. Томас Гоббс, англійський філософ раціоналіст, розробив теорію соціального договору, яка базувалася на тому, що людина у перед цивілізаційний період перебувала в стані «війни всіх проти всіх», «людина людині вовк». Т. Гоббс у своїй найвідомішій праці «Левіафан», описав своєрідну логіку насильства яка стоїть на трьох основних принципах: «Людина у своїй природі, зазвичай має три принципові причини для протистояння. Перша, змагальність; друге, невпевненість (deffidence); третя слава (glory). Перше спонукає людину до нарощування м'язів; друге, до пошуку безпеки; третє, до покращення репутації. Перше, використовує насильство, щоб зробити себе володарями над іншими людьми, жінками, дітьми і худобою; друге, для захисту цього усього; третє, для дрібничок на штиб слова, посмішки, іншої думки і будь-який знак приниження, також прямого непослуху, позначиться на дітях, друзях, їх нації, професії або їх імені».[17]

Якщо виражатися точніше і простіше, людина змагається, бо їй потрібно відстоювати власні інтереси, але змагання породжує невпевненість, страх, відповідно потрібно нарощувати засоби для забезпечення себе від небезпек, які оточують її та спільноту в якій вона головує. Стівен Пінкер у книзі «Найкраще в нас: історія насильства і людства» («Better angels of Our Nature: a history of violence and humanity»), пояснив це так; «не важливо наскільки миролюбна

персона, підозра того, що твій сусід хоче тебе знищити або нашкодити тобі, викинути зі змагання, наприклад вбивши тебе, спонукатиме тебе захиститися знищенням сусіда превентивно. Суть питання полягає у тому, що той сусід думає таким самим чином». Третє ж, являє собою задоволення власного его, та підтримки своєї репутації всередині спільноти, що будується на радше на харизмі лідера аніж на дійсних лідерських навичках.[17]

Описуючи ці три принципових причин конфлікту Томас Гоббс хотів донести те, що людство в доцивілізаційний період перебувало у цілковитій анархії. Стосунки між людьми не могли регулюватися, оскільки не було того, що могло б захистити сторони конфлікту від превентивних нападів, які систематично відбувалися. Для того, щоб вибратися з кола постійного кровопролиття та ненависті, яка базується на упередженнях і страхіві, потрібен хтось або щось, що може регулювати взаємовідносини між акторами, себто потрібна третя сторона конфлікту, яка у разі чого встане на сторону, яка постраждала. Щоб здійснити це актори мають віддати частину своїх природних прав, цій так званій третій стороні конфлікту (bystander). Таким чином у взаємовідносини у теорії мають перестати «нагадувати постійне перетягування канату», а радше «трикутник», у якому третя сторона є фактично головною, адже становить собою закон. Отож схема відносин наступна:

Рисунок 2.1: Трикутник взаємовідносин Т. Гоббса «Левіафан»

Як можна здогадатися, цією третьою стороною є держава яка здатна покласти край деструктивним конфліктам, які призводили до масового кровопролиття і смерті людей. З моменту як утворилися перші держави та міста, людські стосунки стали стабільнішими та мирними. Також разом з укладенням соціального

договору, утворилась держава, інтереси, цілі, цінності, політика і те, що сучасні науковці та політичні психологи називають політична культура.[17]

В основі усього вище викладеного стоїть Піраміда потреб Абрагама Маслоу, яка є базою соціальної психології. В засновку піраміди стоять фізіологічні потреби, вище стоїть потреба безпеки, потреба приналежності та причетності, потреба визнання та самоствердження (кар'єра) і потреба самовираження.

Рисунок 2.2. Піраміда потреб Маслоу

Рис. 6. Ієрархія потреб за Маслоу

У центрі нашої уваги постають останні чотири потреби. З політичної точки зору безпека, значить забезпечення людських прав та свобод, надання можливості захищати себе як у правовому полі, так і фізичному (поліція). Для того, щоб гарантувати безпеку потрібно бути приналежним до держави, відповідно забезпечується потреба приналежності. Всередині держави, людина може відстоювати позиції та цілі спільноти, себто бути причетною до прийняття рішень. Під цим маються на увазі, протести, мітинги, публічні петиції, референдуми та прийняття участі на всенародних анонімних виборах. Щоб стабілізуватися та реалізовувати власні професійні амбіції, людина може не тільки бути тим хто обирає, а й бути обраним, таким чином, реалізувати власну потребу у самостверженні, себто кар'єрі. І насамкінець забезпечивши усі вищеописані потреби людина актуалізує себе, як особистість. Звичайно це умовний сценарій

подій, але він демонструє, що всередині держави людина може реалізувати свої цінності та потреби. Держава постає у такому випадку не у ролі релігійного чудовиська, яке перемелює людські кістки, не як абсолют, а радше як інструмент, який може допомогти у досягненні власної мети. Якщо у перед цівілізаційний період, людиною рухали фізіологічні потреби та потреба безпеки у більшості, з виникненням перших міст і держав, ці потреби все менше і менше поставали як первинні та найважливіші. Станом на двадцять перше століття у більшості країн світу, людина може себе забезпечити достатньою кількістю їжі та притулку.[17]

Сучасною людиною рухають потреби психологічного, культурного характеру. Оскільки людина функціонує зазвичай в рамках держави, постає питання не тільки суспільних цінностей та інтересів, а й політичної культури. На загал точка зору, яку ми розглядаємо – це те, що розгляд політичної культури досить щільно поєднаний з політичною психологією. Отож надалі, політична культура як феномен буде розглядатися не тільки через призму нації, інститутів та економіки, а й з точки зору психології.

Політична культура, як і загальна культура, у першу чергу проявляється у людській поведінці. А відповідно при вивченні та дослідженні політичної культури та культури на загал, ми не можемо відокремити культуру від психології. Те, що в політичній науці називають політична поведінка також є частиною того культурного оточення в якому перебуває індивід.

На сьогодні, розглядати політичну культуру через призму психології стало зручним саме за допомогою когнітивної психології. У свої сутності когнітивна психологія зайняла комфортну нішу у системі психологічних наук. Вона (когнітивна психологія), надає можливість аналізувати статистичні дані через призму людської поведінки. За останнє десятиріччя було проведено безліч як польових, так і лабораторних експериментів, де було виявлено ряд патернів у поведінці людини. Ці патерни, зокрема мають яскраво виражений політичний характер. Зокрема, відомий канадський науковець Стівен Пінкер у своїй працях (наприклад «Просвітництво сьогодні», «Better Angels of Our Nature»), аналізуючи ті чи інші політичні кейси, постійно використовує методи аналізу, які широко

застосовуються в когнітивній психології. Зокрема, наукові здобутки даної дисципліни, на сьогоднішній день допомагають інтерпретувати зовнішні емпіричні дані. [17]

Ще одним аргументом на користь розгляду політичної культури через призму психології, є те, що ми досліджуємо політичну культуру громадян через взаємодію суб'єктів влади та громадян. А відповідно можна сказати, що важливим в аналізі політичної культури буде визначення рівня комунікації між громадянами та суб'єктами влади. Політична культура найяскравіше себе проявляє якраз в комунікації між обома агентами. Зокрема характер комунікації є проявом довіри/ недовіри, позитивного/ негативного відношення до влади й т.д.

З конструктивістської точки зору вивчаючи суспільство, дослідник має звертати увагу на суб'єктивні фактори людської поведінки. Для повного аналізу суспільства недостатньо лиш визначити об'єктивних величин, які впливають на поведінку громадян (економіка, політична ситуація і т.д.). Суспільство оточують символи, міфи, яким може надаватися радше емоційна – психологічна роль для людини. Карл Густав Юнг у своїй відомій праці «Архетипи і колективне несвідоме», визначаючи на аналізуючи колективне несвідоме зазначив, «Людству ніколи не бракувало потужних образів, які забезпечували йому магічний захист від моторошної життєвості душевних глибин. Постаті несвідомого завжди передавалися захисними і цілющими образами, і тому виносилися у космічний, та позадушевний простір». Зокрема людина схильна до упереджень та ілюзій, які допомагають їй розуміти навколишній світ. Відповідно, індивід може більше звертати увагу на емоційну або суб'єктивну сторону питання. Повертаючись до постаті К.Г. Юнга та його праці про колективне несвідоме, на думку психоаналітика, основним питанням постає, те, що людина не бажає досягнути свої примітивні мотиви, адже використовує для цього розум, та це лиш рух до раціоналізації та створення упереджень. Цитата: «Та насправді ж тоді людина зауважує, що вона ніколи не розмірковувала про свої образи. І коли вона починає думати про них, то робить це з допомогою того, що вона називає «розумом», однак насправді є не що інше, як поєднання упереджень із

недалекоглядністю».[42]

Для індивіда важливо побудувати стійку систему сприйняття, яка буде працювати у довгій перспективі. Об'єктивне та раціональне сприйняття є важким та комплексним, а в сучасному світі, часу на рефлексії деколи просто немає. Сучасна людина знаходиться у стані постійного інформаційного голодування. Обсяг інформації та її динаміка, є занадто великими та швидкими для того, щоб охопити та усвідомити усі зовнішні дані. Тож формування хибних та суб'єктивних уявлень, стосовно важких та комплексних питань, є виявом захисного механізму нашої психіки, а не лінійність мозку. Таким чином, первинним предметом нашого дослідження буде визначення цих суб'єктивних факторів, які формують базові уявлення громадян про державу, політику та політичний процес.

2.2 Конформізм як психологічний аспект політичної культури

Одним з цікавих елементів політичної поведінки громадянства є комфортність громадян. За визначенням Кембриджського словника конформність – це поведінка, яка відповідає очікуваному соціальному або груповим стандартам. Даний феномен є поширеним в більшості існуючих суспільств та є частиною нашої психіки. У психології та психоаналізі дане питання було популярним саме в межах дослідження тоталітарних режимів ХХ століття. Одною з найвідоміших теорій, яка вивчала конформізм – є теорія «авторитарної особистості».

Отож першою теорією, яка розглядається для розкриття нормативного змісту політичної культури буде теорія «авторитарної особистості», яку вирішив розкрити німецький психоаналітик, неофройдист Еріх Фромм (1941 рік «Втеча від Свободи») а надалі доповнив Теодор Адорно (1950 рік «Авторитарна особистість» у співавторстві з Ельзе Френкель – Брунsvік, Невітт Сенфорд і Деніел Левінсон). На загал, Еріх Фромм розкриваючи концепт «авторитарної особистості», хотів зрозуміти масове прийняття німцями ідей націонал-соціалізму. У книзі «Втеча від Свободи» Е. Фромм наголошував на ролі психологічних чинників у соціальному процесі і ґрунтував свої погляди на відкриттях Зигмунда Фрейда, в особливості тих, що стосувалися дії сил несвідомого у людській природі. Основну ідею «Втечі від свободи» можна виразити у наступній тезі Джона Дьюї: «Серйозна загроза

нашій демократії – не існування інших тоталітарних держав. Це наявність у наших переконаннях та інституціях тих умов, завдяки яким зовнішня влада, дисципліна, уніформність та залежність від Вождя здобули перемогу в інших країнах. Відповідно, там і проходить фронт боротьби – всередині нас самих і в наших інституціях». У своїй праці Е.Фромм розкривав питання людської причетності до соціуму і важливості, яка розкривається у цій причетності.

3. Фройд, розділяв традиційний погляд на базову дихотомію між людиною і суспільством, а також вірив у доктрину про злість людської природи. Німецький засновник психоаналізу стверджував, що людина є істотою докорінно антисоціальною. Суспільство одомашнює людину, воно змушене дозволити певною мірою задовольняти біологічні інстинкти, проте основним завданням суспільства є окультурення та постійний контроль базових імпульсів людини. Таким чином людина з погляду З. Фройда знаходилась у якомусь антагонізмі відносно суспільства. Відповідно, коли суспільство пригнічує первинні інстинкти, вони перетворюються на прагнення, які визнаються культурою цінними, а відтак стають людською основою культури – це те, що З.Фройд вирішив назвати «сублімація». Також важливо зазначити, що стосунки людини із суспільством є статичними у поглядах Зигмунда Фройда. Індивід залишається таким самим і змінюється лише в міру того, як суспільство посилює тиск на його природні інстинкти або дозволяє більшу міру задоволення. [33]

Еріх Фромм, розглядав людину як істоту сутнісно соціальну, а стосунки індивіда із суспільством вважав динамічними. Психоаналітик зазначає, що фізіологічні потреби присутні завжди, і є сталими, та є й інші виразні схильності людини, які сталими не являються вони є результатом соціального процесу, який формує людину. Такими схильностями є: любов і ненависть, жадоба до влади і прагнення до підкорення, насолода від чуттєвих переживань і страх перед ними. Таким чином суспільство не лише придушує біологічні прагнення людини, а й створює інші. Еріх Фромм висловився щодо природи людини наступним чином: «Насправді сама людина – це найважливіший витвір і досягнення безперервних прагнень людства, запис яких називається історією».[32]

Е. Фромм розкриваючи специфіку соціальної динаміки і зміни індивіда у суспільства, мислитель розрізнив два види адаптації «статичну» і «динамічну». Статичною є така адаптація при якій людина пристосовується до відповідних патернів поведінки, які залишаються незмінними і зумовлене набуттям нових звичок. Динамічною адаптацією є така, коли ті чи інші патерни поведінки змінюються з часом у процесі. У своїй праці «Втеча від свободи», Еріх Фромм описав динамічну адаптацію таким чином; «... приміром, у випадку, коли син підпорядковується своєму суворому й грізному батькові, бо він боїться його так, що не може поводитися інакше – йому не залишається нічого, як стати «гарним» хлопчиком». З часом «...може зародитись інтенсивна ворожість до батька, яку дитина у собі придушує, бо її небезпечно виражати чи навіть усвідомлювати. Ця придушена ворожість хоч і не проявляється назовні, проте є динамічним чинником у структурі характеру тієї людини». Надалі така динаміка зміни може перерости у ще більшу покору батькові, або призводити до нецілеспрямованого спротиву, адресатом якого буде не особа, а життя в цілому. Або ж це можна пояснити так, що у країнах з авторитарним режимом громадянин не зважується демонструвати свою ворожість до влади, адже його можуть назвати політичним злочинцем. З часом це усвідомлене підкорення, може перерости у своєрідну форму патерналізму, або ж придушена протестність продемонструє себе у радикальних діях, які налаштовані проти влади. Відповідно центральним питанням теорії Еріха Фромма було; що змушує людину адаптуватися до майже будь-яких умов?[32]

У ході життя людині потрібно задовольняти відповідного штибу потреби. Первинними потребами як ми вже зазначали є фізіологічні потреби. Та є потреби і самореалізації, вони змінюються у динаміці в залежності від психологічних потреб людини. Психологічні потреби не є настільки жорстко обумовленими як фізіологічні оскільки не є вродженими. Та щоб задовольнити, фізіологічні потреби потрібно працювати. Саме це і було першою відповіддю на питання, яке собі поставив Е. Фромм. Праця у своїй суті є наріжним каменем людського існування, адже вона допомагає не тільки виживати, а й задовольняти потребу у

самоствердженні. Відповідно, можна сказати, що спосіб життя людини та її психологічні потреби залежать від способу виробництва і від економічної системи, що стає першочерговим фактором у формуванні характеру людини.[32]

Наступний фактор стоїть на одному рівні з попереднім, потреба у зв'язку людини із зовнішнім світом та уникання самотності. «Почуття цілковитої самотності та самоти призводить до психічної дезінтеграції, так само як на фізичному рівні голод призводить до смерті». Точка зору, яку Е.Фромм хотів довести так це те, що людина фізично може бути на самоті довгий час, але її можуть інтегрувати із зовнішнім світом цінності, ідеї, соціальні партнери, що можуть надавати людині відчуття причетності та належності до чогось більшого. І водночас людина може, перебувати у вирі соціального життя, але бути самотньою, оскільки вона є чужою для цього соціуму, вона не пов'язана з ним ідеями, цінностями і т.д. Еріх Фромм, називав це «моральною самотністю». Відповідно ідеями чи цінностями які можуть інтегрувати людину у суспільство можуть бути будь-якими; це може бути віра у Бога або ж невіра у нього, приналежність до відповідної ідеології або навіть політичний в'язень, який перебуває у камері з такими ж політичними в'язнями. [32]

Отож такими манівцями теорії соціальної психології ми підходимо до поняття, яке Е. Фромм, назвав «авторитарна особистість». Саме поняття, позначає потребу людини в імплікації себе у структуру відповідних ідей та цінностей задля відчуття причетності до чогось дійсно важливого і більшого. Таким чином людина компенсує свою неповноцінність. Сам Еріх Фромм визначав авторитарну особистість – як особистість, яка готова виконувати будь-які накази, навіть до самоприниження, але у той самий момент є владною. В залежності від обставин вона може бути одною або іншою. Буде він владним чи буде підкореним залежить від суспільних обставин та особистих амбіцій індивіда. Авторитарна особистість відмовляється від себе і заради нового джерела ідентифікації – держава, вождь, ідеологія, Бог.

«Авторитарна особистість» як теорія отримала своє розширення у праці Теодора Адорно «Авторитарна особистість». Дана праця розглянула феномен

авторитарної особистості з прикладної, наукової точки зору. У рамках даної праці Т. Адорно розробив методологію за якою оцінював міру авторитарності характеру індивіда. Метою, яку собі поставила дана праця збігалася з «Втеча від свободи» Е.Фромма, зрозуміти суть впливу фашизму та націонал-соціалізму на громадянство. Важливо зазначити, що дана праця розвивалась вже у період розпаду дискурсу про політичну культуру. Тож ця праця можна сказати, що стала предтечею для серйозного, наукового розгляду феномену політичної культури. Первинно дане дослідження було направлене у першу чергу на дослідження нацизму або ж антисемітизму у суспільстві та паралельно також вивчалися причини підтримки антидемократичної, диктаторської політики фашизму.[32]

Методологія мала наступний характер, є шкала А – S, в якій визначали підтримку або не підтримку з рядом висловлювань про євреїв. Відповідно шкала етноцентризму (Е – шкала), і шкала фашизму (F – шкала). Основним інструментом дослідження було номінальне шкалювання питань в анкетах, в котрих учасникам пропонували ряд висловлювань, які потрібно було оцінити по шкалі підтримки чи не підтримки. З початку підготовки дослідження, висловлювання в анкеті, не несли ідеологічного, чи політичного, чи культурного характеру. Вони були радше звичайними, про життєвий побут. Також не було правильної чи не правильної відповіді. Зокрема, були «глибинні інтерв'ю», які були в формі вільних розмов про політику, релігію, роботу, та в кінці розмови проводили психологічне тестування.[37]

При розробці методології, дослідник та його колеги вивели низку змінних, які були властиві авторитарній особистості. Відповіді на висловлювання в анкеті оцінювалися якраз за допомогою цих змінних. На загал було 9 змінних які були наступними:

1. Конвенціоналізм, конформізм, причетність логіці «як всі», підтримка найпоширеніших цінностей, в Америці - «середнього класу»;
2. Авторитарне підкорення – некритичне підпорядкування наявній владі, як державній, так і місцевій, будь-якому «керівництву»;

3. Авторитарна агресія – спрямована на всіх, хто не поділяє загальноприйняті цінності;
4. Не здатність до інтрацепції – суб'єктивного, чуттєвого сприйняття життя, світу.
5. Схильність до стереотипного мислення, схильність до марновірства;
6. Культ сили у відносинах між людьми
7. Проективність – приписування людям деструктивної, темної, тваринної орієнтації;
8. Ворожість та цинізм у відносинах з іншими людьми;
9. Груба сексуальність – інтерес до біологічних аспектів сексу, сексуального насильства.[37]

Сама анкета складалася з 30 висловлювань різного стилю, які стосувалися оцінки авторитарності характеру. Опитуваному надавалися 6 варіантів відповідей, номер відповіді це бал, який підраховується при закінченні опитування. Серед висловлювань шкали F мали приблизно наступний характер: а) підприємці та індустрія, важливіші за вчених та мистецтво; б) слухняність та повага до авторитетів – найважливіші якості, котрим мають бути навчені діти; в) кожна людина має вірити у вищу силу, яка визначає долю і т.д.

Дана методологія проведення опитування зустрілася досить тепло. Науковці того часу вважали, що Т.Адорно знайшов підхід до оцінки авторитаризму, як базовий підхід до оцінки сторін людської особистості: альтруїзм – егоїзм, агресивність та пацифізм та іншим. Хоча не обійшлося без критики. Теодора Адорно критикували за емоційність у підході до оцінювання автократії, який забирає у респондентів можливість обирати щось середнє між E та F, і також через те, що спонукає людину до позитивних відповідей. Хоча можна висловити думку, що людина зазвичай схильна до дихотомій в оцінці тих чи інших питань. В експериментах когнітивної психології, часто показували, що людина зазвичай схильна мислити евристично, себто заміняти складні питання простими.[37]

Ще одним цікавим дослідженням у сфері конформізму є експеримент Патриції С. та Мантей Б.С. у місті Дейтон штат Техас США у 1969 році, який

курував Північний Університет Штату Техас. Дане дослідження називалось «Відносність між конформізмом, незалежністю, антиконформізмом та відповідними особистісними характеристиками». Безпосередньою метою дослідження було визначення особистих характеристик, які притаманні конформістам, не конформістам (або ж незалежним особистостям) та антиконформістам. Дослідники виокремили чотири характеристики, які допомогли визначити наступні особисті риси учасників експерименту; 1) потреба в причетності (need of affiliation); 2) потреба у визнанні іншими (dependency needs); 3) відкрита тривожність (overt anxiety); 4) прихована тривожність (covert anxiety). [13]

Результати дослідження продемонстрували, що конформісти та антиконформісти мають більш виражену потребу причетності до якоїсь групи, коли для не конформістів ця потреба є менш вираженою стосовно перших двох груп. Та різниця між не конформістами та анти конформістами була мінімальна

Найвищий показник потреби у визнанні продемонстрували конформісти та не конформісти. У антиконформістів ці показники були найнижчими стосовно вище означених двох груп та різниця між не конформістами була невелика.

Найвищими показниками відкритої тривожності відзначились анти конформісти та не конформісти. Хоча різниця відкритої тривожності між анти конформістами та конформістами була мінімальна. Отож у цьому випадку незалежна особистість є найбільш тривожною. Такі самі показники стосуються і в показниках прихованої тривожності, хоча варто відзначити, що в конформістів та антиконформістів значно підскочили показники тривожності. У не конформістів, прихована тривожність мала, дещо менші флуктуації.[13]

Вище описане дослідження показує, що незалежні особистості менше потребують визнання та афіляції до відповідних суспільних груп. Проте незалежні особистості, відчувають більше тривожності як внутрішньо так і зовнішньо. Це може свідчити, про те, що будучи незалежним від тиску суспільства індивід, відчуває себе невпевнено в суспільстві, та можливо йому не вистачає однодумців, які могли б прийняти його не конформну точку зору. Тут ми

можемо знову згадати Еріха Фромма, який звертав у вагу на те, що ми намагаємося бути причетними до чогось або когось адже таким чином уникаємо так званої «моральної самотності». Все таки різниця в потребі у визнанні, між конформістами та не конформістами була можна сказати мізерна. Це у свою чергу дає нам можливість припустити, що люди, яким притаманний більш незалежний характер більш схильні до самотності та тривожності, по причині розходження з позицією суспільства.

Конформізм як феномен часто розглядається як соціальне явище, та кожен громадянин живучи в державі піддається також впливу авторитетів. Нерідко, дивлячись ті чи інші репортажі або читаючи новини про якісь події, нам часто показують думку експертів стосовно освітленої новини або події. У журналістиці така практика поширена не тільки через те, що так опис новини або події є повним а й тому, що це допомагає запевнити читача чи глядача у правдивості означеної ситуації. Це у свою чергу також співвідносить з довірою до цих експертів. Наступний експеримент, якраз демонструє, що ми можемо піддаватися впливу різноманітних авторитетів, не тільки з боку поліції, держави чи відомих публічних особистостей а й з боку інтелектуальних авторитетів.

Цей експеримент курувався журналом «Поліцейська та Кримінальна Психологія». Був проведений та опублікований у 2019 році та проведений трьома психологинями Дарою Мотджахеді, Марією Іоанну та Лорою Хаммонд. Називався експеримент «Інтелект, Влада і конформне звинувачення: вплив спів – свідка корегується сприйнятою інформацією джерела». Суть експерименту полягала у перевірці рівня впливу між офіцером поліції та доктором наук.[12]

Учасникам експерименту показували короткий фільм, який тривав одну хвилину та тридцять секунд. На цьому фільмі була продемонстрована бійка в барі між чоловіком в зеленій та жовтій футболках, які спілкувалися і в один момент чоловік у зеленій футболці вдарив свого опонента у жовтій футболці. Коли учасники, які були ролі свідків мали можливість протягом хвилини обговорити побачене з учасниками в ролі поліцейських та докторів наук. Поліцейський та науковець мали казати, що винен чоловік у жовтому, а якщо їх перепитували вони

казали, що саме це вони побачили на відео. Свідків кликали на коротку бесіду та їх питалися хто винен у бійці. Учасників за типом відповіді розділили на три категорії;

- 1) ті хто казали, що винен чоловік у жовтому, відповідали невірно;
- 2) ті хто відповідали , що винен чоловік у зеленому, казали вірно;
- 3) ті хто невпевнені.[12]

Першочергово, варто означити, що свідки найбільше піддавалися впливу поліцейського та науковця, аніж впливу таких самих свідків, як вони. При чому, свідки зазвичай казали, що думка поліцейського скидалася більш авторитетною з владної точки зору та більш надійною відносно думки науковця. Та думка науковця враховувалась більше з точки зору інтелектуальної та з призми пам'яті.

Наступним було обраховано кількість неправильних, правильних та непевних відповідей. Більшість неправильних відповідей учасників спостерігалось під впливом інтелектуального авторитету науковця. Схожа ситуація стосується і правильних відповідей, найменше правильних відповідей спостерігалось якраз від впливу науковця. У випадку з офіцером поліції різниця була не великою та все ж варто також сказати, що авторитет поліцейського був меншим аніж інтелектуальний вплив. Більшість учасників піддавалися впливу авторитетів у середньому 70% учасників відповіли неправильно. Середній показник правильних відповідей складає 22.5% учасників та лиш 7% були невпевненими.[12]

Даний експеримент не тільки демонструє, що люди схильні довіряти авторитету а й те, що через вплив цього авторитету, ми перестаємо довіряти самим собі. Це може бути прикладом негативних наслідків конформізму в суспільстві. Ми швидше довіримося судженням авторитета аніж тому, що ми бачимо і як ми це бачимо. Набагато легше повірити експертові аніж намагатися розібратися у ситуації самостійно. Та варто розуміти, що така поведінка є нормальною. Як вже раніше зазначалося, ми схильні довіряти експертам, адже не впевнені у власній компетентності стосовно тих чи інших питань. Саме тому ми звернемося до поліцейського коли побачимо якийсь злочин, а не побіжимо творити правосуддя самостійно. Зараз пишучи цю роботу я спираюсь на

дослідження та теорії інших науковців, яких я вважаю значно компетентнішими за мене. Та даний експеримент дає нам підстави припустити, що рівень конформності може залежати від ролі та ширини повноважень авторитетів у державі. Відповідно це стає цікавим корелятом у нашому дослідженні політичної культури.[12]

Ще одною популярною теорією серед дослідників конформізму та конформної поведінки, є кореляція між рівнем інтелекту (IQ) та рівнем конформності людини. Та варто означити, що дана кореляція є специфічною. В одному випадку ми можемо говорити, що чим вищий рівень інтелекту тим менше людина піддається суспільному тиску. Та як нам відомо низький рівень інтелекту (себто нижче середнього показника у 100 IQ) не спонукає до комфортності теж. Тут важливо розуміти, що дана кореляція може надати припущення, про те, що є кореляція між рівнем інтелекту, якістю освіти та рівнем конформізму у суспільстві. У сфері соціальної психології є ряд класичних досліджень, які перевіряють цю гіпотезу.

Одним з класичних експериментів у цій сфері є ефект Еша. Даний експеримент проводився після II Світової Війни, і демонстрував, що високий інтелект навпаки спонукає до конформної поведінки. Та цей експеримент піддавався критиці за брак зовнішньої та внутрішньої валідності. Вибірка складалася тільки з чоловіків студентів одного віку, а запропонована ситуація рідко зустрічається в реальному житті. Також критики звернули увагу, що у даному експерименті є поправка на час. Та це дослідження спонукало до проведення низки інших експериментів у сфері дослідження конформізму.[11]

Експеримент який ми розглянемо проводився у 2017 році психологом Сатнамом Кауром. Даний експеримент проводився серед людей юнацького віку. Та його зовнішня валідність на мою думку є достатньо хорошою. До уваги, в експерименті взяли наступні чинники: а) стать; б) вік; в) інтелект; г) соціально – економічне становище. В експерименті прийняло участь 150 юнаків та юнок віком від 16 по 19 років. Тобто деякі з учасників ще вчилися в школі а саме 75 учасників, така сама кількість студентів вищих навчальних закладів. Пропорції по статі були 38 юнок та 37 юнаків. Учасникам давали буклети на яких були три

фігури на яких були видні крапки. Завдання полягало в обрахуванні цих крапок за десять секунд. В експерименті також приймали участь підставні учасники, які записували відповідне число яке їм задав експериментатор, коли піддослідні дивилися на результати підставних учасників, вони мали прийняти рішення скільки крапок є в буклеті.[11]

Результати за критерієм статі показали, що школярі юнаки більш конформні в середньому аніж юнки. Схожі результати показали, і студенти. Також в середньому дівчата як школярки так і студентки в середньому мають вищі показники інтелекту аніж юнаки. Проте, студенти та студентки були менш конформні відносно школярів. Юнаки та юнки, які мали вище соціально – економічне становище та навчалися у вищих начальних закладах, продемонстрували в середньому вищий рівень інтелекту та меншу конформність.

Та кореляція між соціально – економічним статусом та конформною поведінкою мали менше співвідношення у школярів аніж у студентів. За критерієм інтелекту ситуація була дещо іншою, у школярів співвідношення інтелекту та конформності, як не дивно, було вище аніж у студентів. Юнки в середньому обходили юнаків у показниках соціально – економічного статусу та інтелекту, та низьким рівнем конформної поведінки.[11]

Конформізм є поширеним явищем не тільки в країнах з автократичними режимами. Варто означити, що демократії та перехідні режими, теж мають схильність піддаватися суспільному тиску. Це спровоковано тим, що держава як інститут має повноваження застосування сили та часткового примусу. Також, кожен громадянин народився у різному соціально – економічному статусі, що теж впливає на рівень конформності громадян. Ще одною характеристикою, яка може впливати на конформність є середній рівень інтелекту у громадян, що дає нам змогу припустити, що рівень конформізму залежить від якості шкільної, вищої освіти. Є також припущення, що чоловіча стать більш схильна до конформної поведінки. Зокрема, варто сказати, що є імовірність, впливу авторитету на наші судження стосовно тих чи інших питань.

Та, незважаючи на те, що усі люди схильні до конформної поведінки в незалежності від режиму, можна припустити, що в демократичних країнах його рівень є меншим. Таке припущення виникає з того, що більшість країн з найкращими закладами вищої освіти знаходяться саме в демократичних країнах, зокрема в країнах Заходу. Все таки, як в історії та і сьогодні ми можемо спостерігати, що в країнах автократичного режиму здебільшого невисокий рівень освіти, та високий рівень конформізму.

Отож одним з основних критеріїв, які ми візьмемо до уваги при вимірюванні конформізму в Україні буде, режимність, рівень довіри до влади, якість освіти, вплив традицій та соціальна стратифікація на економічній, матеріальній основі.

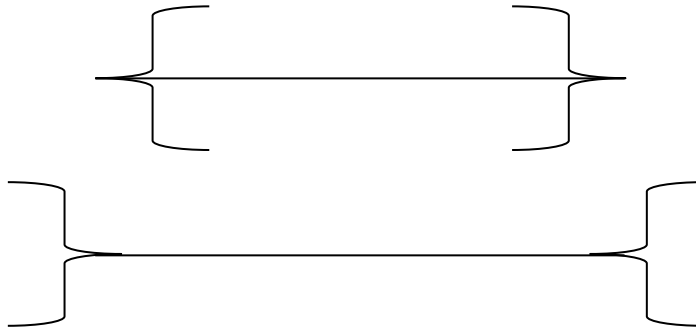
2.3 Когнітивна психологія та когнітивні упередження: політично поведінковий аспект

Одним з важливих, елементів у дослідженні конформізму є те, що у конформному суспільстві утворюються достатньо стійкі уявлення стосовно, відповідних суспільних груп, питань, ідей, цінностей і т.д. які ми називаємо стереотипами. На сьогоднішній день як зазначалося раніше у сфері соціальної психології стало популярним серед науковців психологів та психологинь використовувати когнітивні методи дослідження. Зокрема дослідження упереджень розповсюджується на дослідження конформізму. Це пов'язано за тим, як ми зазначали раніше, що люди часто спираються на думку авторитетів, навіть якщо вона суперечить реальним даним. Це теж сфера когнітивістики.

Індивід далеко не завжди спирається на об'єктивні дані, та радше на інтуїтивні судження про зовнішній світ. І це не просто узагальнення, в середньому ми більше робимо висновки засновуючись на поверхневих даних, які отримуємо з оточуючого нас світу. Ця частина нашої мислинневої системи сформувалася в нас еволюційно, адже допомагала ефективно виживати. Як я вже раніше зазначав, людина схильна мислити евристично, шукати у важких питаннях легкі та поверхневі відповіді. І ця схильність вбачається в абсолютній більшості людей на планеті Земля. Навіть науковці, які вивчають когнітивістику часто піддаються впливу когнітивних упереджень. [29][30]

Щоб довести це давайте проведемо невеличкий експеримент. На малюнку зображеному нижче є малюнок двох ліній. Яка з цих ліній довша? Та що зверху чи та що знизу?[30]

Рисунок 1.3.

Більшість респондентів коли вперше дивиться на дані лінії каже, що нижня лінія однозначно довша. Та насправді їх довжина є однаковою (7 см). Як вже раніше зазначалося, ми не завжди можемо чи маємо довіряти тому, що ми бачимо. Це викликано тим, що ми часто звертаємо увагу на побічні насправді неважливі аспекти зображень, ситуацій питань і т.д. Все таки, я вас питав, яка лінія довша а не яка лінія довша разом зі стрілками. Схожі моменти пов'язані також із іншими сферами нашої когнітивної діяльності.

Та переходимо від загальних манівців нашої психіки до її більш соціального контексту. Упередження співвідносяться зі стереотипами та стереотипним мисленням. Люди схильні будувати упереджене ставлення до різних речей у тому числі до меншин, та різних рас, націй і т.д.[30]

Юджин Гартлі, у своєму класичному дослідженні піддав аналізу ставлення до тридцяти п'ятьох етнічних меншин, і виявив, що люди, які упередженні до однієї етнічної групи, виражають негативне ставлення й щодо інших. Той хто не любив євреїв або афроамериканців, так само негативно ставився до валонійців, піренійців та данірейців. Суть експерименту полягала у тому, що три вище зазначені групи є несправжніми, їх не існувало. Ю.Гартлі їх придумав навмисне, щоб з'ясувати, чи можуть люди ставитися упереджено до групи про яку вони нічого не знають та ніколи не чули. У такому випадку, цей експеримент не тільки

надав практичне підтвердження теорії «авторитарної особистості», але й продемонстрував дію когнітивних ілюзій на людину. Також варто зазначити, що саме питання когнітивних упереджень є досить широко розкритим особливо у сфері вивчення авторитарних режимів, оскільки саме в авторитарних режимах, когнітивні упередження у питаннях політики є найбільш виразними.

У першій половині 20 століття експерименти та дослідження соціальних упереджень були популярними серед психологів. Зокрема, такий інтерес до упереджень відносно тих чи інших суспільних груп сформувався на фоні руху суффражисток. Становлення та поширення націонал – соціалізму, фашизму та інших ідеологій, які постулювали ненависть на расовій, національній, мовній основі. Наприклад для США це стосувалося упередженого відношення до представників негроїдної раси в Сполучених Штатах Америки. [2]

Класичний експеримент Катца та Бралі (1933 р.) у сфері досліджень расових упереджень, базувався на припущенні, що стереотипи та упередження формуються на базі соціальних норм. Студентів, попросили скласти, на основі вісімдесяти чотирьох припущень, скласти характеристику десяти національних та расових груп. Результат показав, що більшість студентів сходилися у характеристиці означених суспільних груп. При чому, консенсус походив не від комунікації між студентами або громадянами, які належать до цих суспільних груп. Це радше виглядало так, що ці стереотипи були частиною соціальних норм. Та найменший консенсус в характеристиці спостерігався в Японців, Турків і Китайців. Схоже, що в суспільстві не було сформовано соціальних норм стосовно цих рас. Найбільш негативною характеристикою був опис Афроамериканців, Ірландців та Італійців. [2]

Після було проведено масу досліджень, які вивчали соціальні упередження. Дані дослідження показали, що упередження стосовно рас чи національностей, є частиною виховання, а не досвіду взаємодії з представниками пригнічених груп населення. Оскільки, це є частиною виховання це можна змінити.

Та дослідження Шерифа, які проводилися з 1953 – 1961 рік показали, що упередження можна сформуванати набагато простіше. Студентів (усі були

чоловіками), розділили на дві групи, на два табори. Цікаво, що як тільки їх розподілили, майже одразу почало формуватися упереджене відношення у груп стосовно один одного. Студенти першої групи у співпраці віддавали перевагу саме студентам своєї групи. Коли їх питалися, чому вони не хочуть працювати з представниками іншої групи, студенти казали, що або не довіряють іншій групі, або висловлювались в особистісному негативному тоні. Варто означити, що деякі учасники експерименту були або хорошими друзями або родичами, і коли їх розподілили по командах, теплі відчуття розпорошились під тиском упереджень та стереотипів. [2]

Це дає нам можливість припустити, що упередження можуть формуватися всередині груп достатньо швидко, до того ж приводом для становлення стереотипі може бути елементарне розділення. Це розділення створює межу «ми», «вони», «наші та інші».

Одним з когнітивних аспектів у політичній культурі громадян є знання. Під цим мається на увазі те, що громадяни знають про свою державу. Також, це стосується того, що громадяни думають про державу на основі тих знань, які громадяни мають. Тобто одною з цілей, нашого дослідження є аналіз того, що громадяни знають та які висновки вони роблять на основі цих знань.

У багатьох дослідженнях громадяни часто відповідають не вірно коли їх опитували стосовно фактичних знань. Це може стосуватися як політичних інститутів так і відповідних постатей у політиці. Наприклад в США деякі громадяни не знають хто зараз займає посаду віце – президента, або головний суддя країни, або які повноваження обіймає президент, або хто займає більшість у Капітолії. Зазвичай дослідники, які проводять опитування стосовно політичних знань зазначають, що це пов'язано з тим, наскільки важливою є ця постать і наскільки важливі рішення вона приймала у політиці. Також, це залежить від рівня публічності політичного агента. [1]

Та у сфері експериментальної політології, дослідники намагаються створювати більш реалістичні умови для перевірки політичного знання. Самі ж опитування науковці критикують, адже питання часто не відповідають питанням порядку

денного та занадто концентруються на фактичності знання, а не на їх важливості. Отож експерименти у сфері політичного знання фокусуються на трьох важливих аспектах.

- 1) Рандомізовано розподіляють групи на процедурну та контрольну групи;
- 2) Систематично маніпулюють релевантними питаннями, опитуваннями та сферою прийняття рішень;
- 3) Аналізують відповіді опитуваних напряму (та рішень, які вони приймають) в різних умовах.

Отож, таким чином експерименти у сфері політичного знання допомагають розглянути динаміку знання в залежності від важливості того чи іншого знання. За допомогою такої методології дослідники дізналися, що громадяни насправді знають про політику, і як це знання впливає на їх вибір (те, що стосується виборів). Це дає підставу стверджувати, що фактичні знання не є настільки важливими. [1]

Та важливо розуміти, що деколи фактичні знання все таки є важливими. Наприклад під час проведення політичних кампаній на передодні виборів, громадянам не завадить знати як мінімум соціологічні дані прихильності до тих чи інших кандидатів. Це допоможе громадянам більш уважно та розважливо обирати майбутніх представників. Також фактичність знань впливає на можливі прогнози громадян стосовно перемоги чи програшу відповідного кандидата.

У цьому розділі ми розглянули психологічні аспекти та особливості аналізу політичної культури. Зокрема ми виділили два важливих моменти, які допоможуть нам у дослідженні: конформізм та знання про політику. Було проаналізовано феномен конформізму та конформної поведінки. Ми підсумували, що конформізм як явище суспільної поведінки є поширеним та має як свої конструктивні так і негативні сторони. Зокрема конформна поведінка, допомагає громадянам впевненіше себе почувати. Як вже раніше зазначалося людині в суспільстві важливо відчувати причетність та спільність з іншими членами суспільства.

Одними з припущень стосовно конформності є: політичний режим впливає на рівень конформності, рівень довіри до влади та авторитету, традиціоналізм, рівень соціальної стратифікації на економічній основі та як не дивно рівень освіти та інтелекту впливають на рівень конформності. Для аналізу конформізму ми будемо використовувати наступні критерії вимірювання: режимність, рівень довіри до влади, якість освіти, вплив традицій та соціальна стратифікація на економічній, матеріальній основі.[1]

Наступним психологічним аспектом, який ми розглянули був когнітивний аспект. Зокрема, важливим для нас є дослідження рівня знань стосовно політики. Та для нас у дослідження політичного знання є важливим не кількість фактичних знань про політику в їх важливість для громадян. Ще когнітивний аспект нам допоможе глибше проаналізувати суспільні упередження як стосовно відповідних груп населення, так і упередження які мають когнітивний характер.

2.4. Проблематика дослідження політичної культури: формування підходу до дослідження політичної культури України

Протягом написання попередніх двох розділів, зокрема першого розділу ми зустрілися з різними підходами та визначеннями політичної культури. У одному визначенні політична культура – була маніфестацією політичних аспектів поведінки людини. В інших визначеннях політична культура визначалась як сукупність вірувань, міфів та символів. У інших визначеннях ми зустрічалися з максимально широкими дефініціями, які розглядали політичну культуру, як сукупність поведінкових, ціннісних, традиційних, економічних, політичних та історичних чинників. З іншої точки зору коли ми поглянемо на словники Кембриджу та Британіки побачимо, що термін політична культура не є однозначно відділеним загальної культури суспільства. Та саме визначення в словниках часто нам показує, що при вивченні політичної культури ми не розглядаємо даний феномен окремо від культури.

Отож, можна запропонувати принципово ширше визначення, яке розглядатиме феномен політичної культури як частину загальної культури. Варіант визначення, який пропонується фокусується не на виокремленні політичної культури

громадян, а на знаходженні політизованого, або ж політичного в культурі суспільства. Таким чином, політична культура постає у нас у двоякій формі, а саме: політична культура – це сукупність політизованих або політичних поведінкових аспектів, знань, цінностей, традицій, оцінок на які впливають політичні, економічні, історичні фактори. Вище означені змінні та фактори знаходяться у взаємодії, хоч і є автономними, та утворюються від взаємодії одного агента з іншим.

Таке розмаїття визначень виникає через те, що феномен політичної культури є молодим предметом політичних наук, тож чіткого бачення політичної культури в методології немає. У системі політичних наук дослідження політичної культури та суспільств зазвичай базувався на основі політичних структур та соціально – економічних показників. На загал західна традиція політичного дослідження базується на дослідженні структур та її функціональних аспектів. Якщо вам завгодно тут варто згадати про Дюркагаймівський поділ на механічну та органічну солідарність. Та структурно – функціональний підхід неодноразово піддавався критиці при аналізі суспільств. Проблемним у структурно функціональному підході є нівелювання персональної агентності та низький акцент на суб'єктивних чинниках, які мають політичний характер.

У соціології та політичних науках дослідники неодноразово намагалися вийти за межі даного підходу в аналізі суспільства та культури. У сфері епістемологічного та соціального конструктивізму відбувалися спроби вийти за межі структурно – функціонального аналізу. Даний підхід первинно сформувався у філософії, мистецтві, архітектурі. Конструктивізм у соціології був сформований як альтернатива науковому реалізму, основою якого – було відносність реальності з призми людського досвіду й сприйняття. Відповідно, реальний або ж об'єктивний світ є вторинним через призму людського досвіду. У цьому випадку людина пізнає світ через «соціальну реальність». «Соціальна реальність» як поняття соціального конструктивізму, розвивається через призму ідей, теорій, поглядів. Таким чином, знання й істина перестає бути первинним епістемологічним предметом, першочерговим є людський досвід і плюралізм.

Варто означити, що даний підхід щільно пов'язується та накладається на постмодерну філософію та культурну парадигму.

В межах конструктивізму сформувався низка підходів, а саме; епістемологічний конструктивізм, радикальний соціальний конструктивізм, структуралістський соціальний конструктивізм та соціальний конструкціонізм. Одним з найвідоміших представників, який створив окремий підхід в межах конструктивістської парадигми; структуралістський конструктивізм П'єра Бурдьє. П. Бурдьє сформував свій підхід у кінці 70 – их років ХХ століття, де відзначав, поєднання суб'єктивного та об'єктивного: «з допомогою структуралізму я хочу сказати, що в соціальному світі, а не тільки в символіці, мові, міфах, існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості та волі агентів, здатні спрямовувати або долати їхні практики й уявлення. З допомогою конструктивізму я хочу сказати, що існує соціальна генеза, з одного боку, схем сприйняття, мислення і дії, котрі є складовими частинами того, що я називаю габітусом, а з іншого боку – соціальних структур, і зокрема того, що я називаю полями та групами та що зазвичай називають соціальними класами». [25]

У такому випадку можна сказати, що на думку суспільства, політична система має діалектичний характер. Структура соціальної реальності «веде подвійне життя». Дані соціальні структури поділені на реальності «першого» і «другого» порядку. Реальність першого порядку дається через розподіл, матеріальних ресурсів, присвоєння престижних благ і цінностей (капіталу). Реальність другого порядку існує в уявленнях, схемах мислення і поведінки, тобто символічної матриці практичної діяльності емоційних суджень соціальних агентів.

На відміну традиційному баченню громадянина як структурно механістично підлеглому інститутам та законам П. Бурдьє розглядає індивіда як агента, який здатний до формування власних уявлень, системи сприйняття, здатний на реалізацію стратегій та своєрідних практик. На думку мислителя відносини між агентами в соціальному просторі не є раціональним чи механічно детермінованим, він є несвідомим, зумовлений «практичними почуттями», диспозиціями, сформованими на основі досвіду та динамізують у залежності від

контексту. Саме для позначення цих взаємодій П. Бурдьє використовує поняття габітус, яке є результатом і змістом діяльності агентів. Таким чином Габітус – це система диспозицій сприйняття, уявлень, що є результатом досвіду і соціалізації агента – засвоєння та присвоєння ним соціальних структур. Самі ж диспозиції є стійкими елементами уявлень та сприйняття, які є не свідомими вкоріненими в особистість, адже є досвідом індивіда. Також диспозиції передаються та легко переносяться в інші сфери, об'єднуються, створюючи систему когнітивних структур.[25]

Структуралістський підхід П'єра Бурдьє є важливим в межах дослідження, оскільки враховує динамічність суспільства через призму когнітивних уявлень, досвіду та сприйняття. Також в межах конструктивістської парадигми, структуралістський підхід навпаки підтверджує важливість незалежних від індивіда змінних, а саме «реальності першого порядку». Та зокрема і намагається розглянути індивіда без узагальнення його з суспільством. Це дає нам більшу теоретичну ширину, і допоможе сформувати підхід у дослідженні політичної культури, який розгляне не тільки структурні аспекти, а й когнітивні, та оцінювальні судження громадянина (агента). Також для формування наукового підходу до аналізу політичної культури важливо враховувати діалектичність структурних елементів держави, та її «реальності другого порядку».[25]

Суть нашого підходу якраз і полягає у тому, щоб розглянути культури через призму об'єктивних структур, що впливають на політичну культуру громадян, так й з точки емоційних, когнітивних, психологічних аспектів, що мають несвідому природу в політичній культурі суспільства. Дана діалектичність допоможе нам якомога ширше розглянути феномен політичної культури. Зокрема, дана методологія добре накладається на відомі нам концепції вивчення політичної культури. Отож при аналізі політичної культури ми будемо досліджувати громадянина як динамічного агента, який може здійснювати вплив, який буде несвідомі стратегії поведінки та сприйняття на основі власного досвіду. Це у свою чергу буде виражатися через аналіз рівня конформності та упереджень, які взаємопов'язані.

Попередньо ми розглядали специфіку психологічних аспектів аналізу політичної культури. Було виділено дві основних категорії: упередження та конформізм.[25]

Упередження, які утворюються в суспільстві мають, виражений характер у стереотипах, політичних міфах, символах та хибних умоглядних уявлень. Першочергово ми розглядаємо упередження з точки зору когнітивної психології, предметом якої і є когнітивні упередження, що й утворюють різноманітні поверхневі уявлення про об'єкт. Одним з критеріїв, який допоможе нам дослідити когнітивний аспект політичної культури – це знання, але фактичний зміст знань, а його практичний смисл. Отож, у розгляді когнітивних упереджень, важливим буде розгляд різноманітних опитувань, які ми будемо означувати. Одними з критеріїв, які нас турбують є «довіра до влади» та авторитетів, які ми можемо виміряти статистично з допомогою опитувань.

Конформізм як суспільне явище є вираженим та відомим аспектом людської психіки, який впливає з суспільних упереджень, які мають когнітивну природу. Отож, підхід когнітивної психології нам тут теж знадобиться. Важливо означити, що та чи інша міра конформізму, притаманна абсолютній більшості людей. Конформна поведінка проявляється на різних рівнях. Отож, у такому випадку коли ми будемо говорити та вимірювати ступінь конформності ми не будемо її означувати у негативній конотації. Таким чином, важливо зрозуміти, що коли ми будемо говорити, що відповідна частина населення в Україні конформна або не конформна, чи антиконформна ми не маємо на увазі чисті ступені конформності. Радше зазначається переважання конформної поведінки, не конформної поведінки, антиконформної поведінки. Зокрема, ми також виділимо в яких саме аспектах поведінки індивіда, конформізм проявляється найбільш виражено.

Критеріями, які нам допоможуть виміряти конформізм будуть наступними: режимність, рівень довіри до влади, якість освіти, вплив традицій та соціальна стратифікація на економічній, матеріальній основі. Для визначення цих критеріїв у емпіричній формі, ми використаємо індекс постматеріалізму Р. Інґелхарда та його «Всесвітнє дослідження цінностей». Також окремі рейтинги престижності

освіти та її якості. Рівень довіри до політичної влади буде аналізуватись через дослідження українських соціологічних дослідницьких центрів. Визначення та розгляд соціально – економічного поділу можна розглянути як через показники Укрстату, так і незалежних дослідницьких центрів та внутрішнього валового продукту.

Таким чином, ми розглянемо як об'єктивні емпіричні аспекти, які впливають на суспільство та зокрема дослідити суспільство з призми психологічних та когнітивних аспектів. Та оскільки політичну культуру ми розглядаємо діалектично стосовно «реальності першого порядку» для нас важливим постає зберегти та повноцінно розкрити психологічні аспекти політичної культури. Цей баланс постає з необхідності розгляду політизованих та суб'єктивних чинників та мотивів рішень та дій агента (у такій ситуації громадянина), як вираження політичної культури.

Важливо означити, що незважаючи на критику підходу до аналізу Г. Алмонда та С. Верби, їх матриця орієнтацій залишається актуальною у нашому дослідженні політичної культури України. На загал, сама матриця фокусується на тих категоріях, які є об'єктом нашого розгляду. Когнітивна, емоційна та оцінювальна орієнтація, накладаються як на соціальні упередження та феномен конформізму. Таким чином ми дещо розширюємо класичний підхід до аналізу політичної культури додаючи категорії когнітивних упереджень та конформізму. Також в межах означеного підходу та визначення, ці категорії можна описати як політична поведінка, що наближає вивчення культури українців, як з призми політики як процесу, так і з точки зору психології.

Отож ми формуємо підхід, який будується на діалектиці політичної структури та суспільної культури. П. Бурдье сформував підхід, який є відправним пунктом нашого дослідження. В межах дослідження політичної культури, важливо враховувати «реальність першого порядку», як чинник, що впливає на політичну поведінку громадян, та цінності, які можуть себе проявляти. Та незважаючи на важливість базових чинників, результати соціалізації є тим, що формує остаточну картину політичних аспектів культури індивіда та громадян. Аби уникнути

деперсоналізації в аналізі політичної культури, громадянин розглядається як «агент», який здатний на самостійні рішення, побудову несвідомих стратегій у взаємодії з іншими агентами. Оскільки, агент у визначенні П'єра Бурдьє, «агент» - це активна змінна у соціальній реальності, важливим є визначення міри агентності громадян у державі. У цьому нам допоможе визначення рівня конформізму громадян та огляд соціальних упереджень. Зокрема визначення культурних орієнтацій теж виокремить агентність громадян.

Відповідно у цьому розділі ми розглянули як розвивався феномен політичної культури як об'єкт філософського та наукового інтересу. Зокрема, було розглянуто низку підходів, які пропонували підхід до розгляду суспільства. Також було проаналізовано сучасні підходи аналізу політичної культури. Та на кінець частини сформувався окремий підхід до аналізу. У розгляді розвитку підходів, був здійснений критичний аналіз теорії «громадянської культури» Габрієля Алмонда та Сіднея Верби. Критика підходу стосувалася деперсоналізації опитуваних та узагальнення культури до трьох типів політичної культури, які розглядали суспільство статично і не пропонувало більш специфічного аналізу культури суспільств. Та варто означити, що матриця культурних орієнтацій є актуальною на сьогодні, та накладається на запропонований підхід в другому пункті.

Наступним важливим аспектом розділу був розгляд сучасних підходів дослідження політичної культури. Незважаючи на те, що підхід Річарда Вілсона, будувався на основі психологічної маніфестації рішень та дій громадян через преференції. Також самий підхід потребує розширення та більшого фокуса на структурних елементах, які можуть впливати на політичну культуру.

Зокрема, ми розглянули дослідження цінностей Рональда Інгалхарда та теорію постматеріалізму. Р. Інгалхард пропонує, підхід, який розглядає культуру з призми цінностей, що будуються на основі двох категорій; політична та економічна стабільність. У цьому випадку, є співвідношення індексу постматеріалізму і ВВП. Чим вищий внутрішній валовий продукт, тим більше цінностей постматеріалізму виражені в культурі та системі цінностей громадян.

Важливо означити, що ми не говоримо про причинність високого ВВП та цінностей постаматеріалізму, а про кореляцію. Не для усіх держав це співвідношення, є актуальним. Тож сам індекс Р. Інґелхарда важливо розглядати також з призми міри соціо – політичного поділу на економічній основі.

Розділ 3. Політико – прикладний аналіз політичної культури України періоду незалежності.

Україна є молодою державою, яка ще тільки формує власні інститути. Це також стосується економіки, яка є нестабільною та постійно потерпає від флуктуацій. Нестабільність для країн, що розвивається є відомою нам закономірністю. Ця нестабільність як викликана нестабільними інститутами, які ще мають сформуватися, так і несправною економікою, яка потребує перегрупування. Та все таки, міцні інститути є першочерговою метою будь якої держави, адже якщо держава має міцні інститути та ефективну бюрократичну систему, побудова ефективної економіки стає набагато легшою. Вище означену специфіку країн та суспільств, що розвиваються вказав Семюел Гантінгтон у своїй відомій праці «Політичний порядок в країнах, що розвиваються». Міцні інститути для суспільств є важливим атрибутом стабільного розвитку, оскільки вони стають основою ефективної взаємодії влади з суспільством.

Схожа ситуація стосується і політичної культури українців. Незважаючи на те, що культура є динамічним явищем і для неї притаманна нестабільність та зміна в перевагах громадян. Та протягом нашої незалежності зміни відбувалися дуже швидко і вони досі зберігають свою високу динаміку. Протягом аналізу політичної культури українців ми не будемо говорити про те, що вона ще не сформована. Культура як явище це апріорна складова будь якого суспільства, в усіх відомих нам країнах є як загальна культура, так і політичні аспекти культури. Як ми вже раніше зазначали, культура є основою людської поведінки та взаємодії з іншими суспільними агентами. Тож говорити про несформованість чи неповноцінність політичної культури України та її громадян є щонайменше антинауковою. У даному аналізі це є наріжним каменем дослідження. Політична культура українців є специфічною, не унікальною, не хорошою чи поганою, не прогресивною чи регресивною. Політична культура як і культура це є об'єктивний феномен будь якого суспільства. Тож розмова чи дискусія про відсутність чи несформованість політичної культури у такому випадку є вичерпаною.

Від абстрактних рефлексій до безпосереднього аналізу. Як нам відомо Україна довгий час була частиною СРСР. Довге перебування у складі союзу соціалістичних республік, наклало свій слід на Україну коли вона стала незалежною. Серед істориків побутує позиція, що одною з передумов виходу України зі складу СРСР стала аварія на Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 р.). З даною позицією важко сперечатися, адже масштаби техногенної катастрофи торкнулися й України (УРСР). По сьогоднішній день дана аварія є найбільшою техногенною катастрофою в історії людства. Причини цієї аварії є різними, та вони не є предметом нашого обговорення. Що є цікавим так це те, як ця подія відбилась в культурному вимірі. Оскільки опитувань і даних за цей період обмаль, буде проведений аналіз радше у структурному вимірі та які впливи це мало на культуру. [40]

Довгий час українцям не було відомо достеменно масштаби аварії. В перших два дні світ ще не знав про аварію, та її наслідки. На момент 1 травня 1986 року в Києві, який був уражений ще проводилася першотравнева маніфестація на Хрещатику. На той момент українці не знали про те, що аварія на ЧАЕС стане найбільшою техногенною катастрофою в історії. Протягом усього цього часу громадян України опромінило значною дозою радіації. Багато людей постраждало чи померло. Серед експертів побутує цифра у 3,5 мільйони постраждалих від аварії на ЧАЕС. Радянська влада занадто довго не інформувала про дану проблему (незважаючи на проголошення гласності). [40]

Дана подія в історії України відобразилась для українців втратою довіри до чинної влади, яка приховувала протягом двох днів масштаби ушкоджень. І саме ця подія показала громадянам, що перебування у складі СРСР є навіть небезпечним. Даний кейс є репрезентативним ще з точки зору низького рівня взаємодії влади з громадою. Моя гіпотеза полягає у тому, що суспільство не тільки в Україні (а й в Білорусі, Польщі, Угорщині) побачило, що влада не бажала брати на себе відповідальність та оголошувати про аварію. Також варто наголосити на інших проблемах, які спостерігалися в межах СРСР. Загальна інфляція рубля, дефіцит продовольства, який почав себе проявляти у другій

половині вісімдесятих років тільки підігріли протестні настрої. Також ще одним важливим чинником стала політика гласності, яка слугувала зменшенню репресій та відмові від «доктрини Брежнєва».

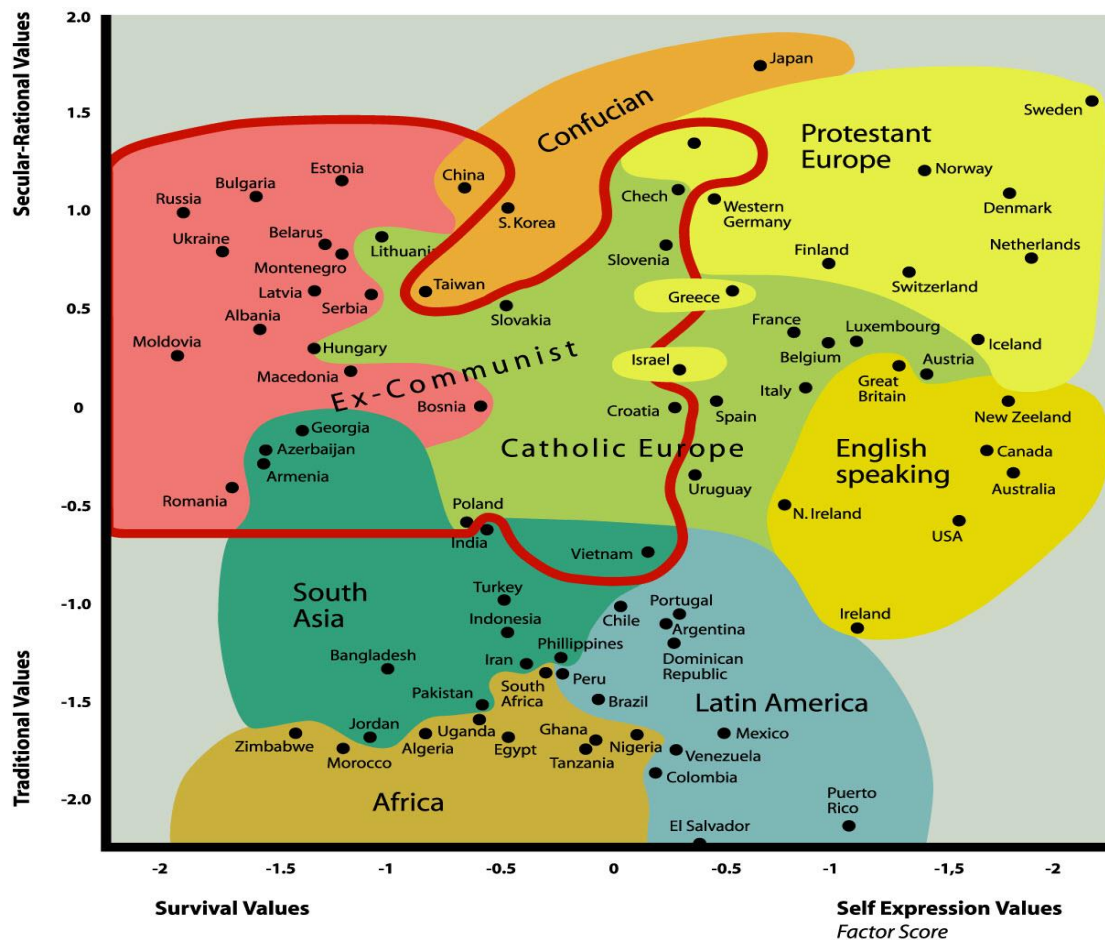
Коли СРСР розпалась, Україна була одною з найбідніших країн пост радянського простору. На фоні ще зовсім несформованих інститутів бідна економічно країна, котра ще не перегрупувалась і не ввійшла у зовнішні ринкові відносини. Постанова, яка була схвалена 24 серпня 1991 року проголошувала Україну незалежною державою і з цього розпочався період української незалежності. За постанову про незалежність України проголосувало 28 804 071 особа або 90.2 % учасників голосування. [40]

Наступним яскравим виявом агентності в Україні став референдум 1993 року, який відбувся під тиском шахтарських страйків. 17 червня 1993 року 90% народних депутатів України підтримали постанову «Про проведення всеукраїнського референдуму щодо довіри (недовіри) Президенту Верховної Ради України» (Леоніду Кравчуку). Референдум мав відбутися 26 вересня 1993 року.

Та за два дні до його проведення Верховна рада прийняла Закон України «Про дострокові вибори Верховної Ради України та Президента України». Це рішення скасувало референдум і призначило дострокові вибори як народних депутатів, так і Президента України на березень та липень 1994 року. [34]

Ще одним та останнім референдумом, який був реалізований в Україні у формі народної ініціативи є референдум 2000 року, який проголосив президент України Леонід Кучма. Сама ініціатива була проведена ще 7 грудня 1999 року на зборах громадян Житомира «Про всеукраїнські та місцеві референдуми». Та спочатку ЦВК відмовила в реєстрації ініціативи, мотивуючи це тим, що вона є неправомірною та деякі норми проведення ініціативи не відповідають Конституції України. Та 21 грудня Печерський суд визнав рішення ЦВК неправомірними й зобов'язав Центральну виборчу комісію зареєструвати житомирську ініціативу. Рішення було виконане 23 грудня 1999 року. У голосуванні взяло участь 30 млн осіб, більшість з яких дала ствердну відповідь «за», внесення змін у Конституцію України.[34]

Рисунок 3.1. Культурна мапа цінностей Р. Інґелхарда за 1996 рік (WVS 3 wave 1996). [Електронний ресурс]: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

Як вже раніше зазначалося, у період початку незалежності Україна була одною з найбільш бідніших країн пост радянського простору. На момент 1991 року показник ВВП в Україні складав 85 млрд. доларів. Протягом 1990 рр. рівень ВВП не перевищував цей показник, навпаки він лиш поступово падав. На початок 21 століття номінальний показник внутрішнього валового продукту складав 31 млрд. доларів США. Станом на 1991 рік індекс людського розвитку (Human Development Report) України становив 0,725. Індекс освіти становив 0,648 (12,5 років навчання в середньому). Після проголошення незалежності Україна страждала від економічної кризи а молоді інститути важко переносили нові випробування. Ці об’єктивні проблеми також вплинули на українців, їх цінності та культуру. [21][20]

За даними Всесвітнього дослідження цінностей (World value survey) станом на 1996 рік в Україні значно переважали цінності виживання (-1,7). За даними

дослідження (WVS 3 wave 1996), коли українців питалися чи вони зацікавлені у політиці, більшість респондентів були індиферентні (39,3 %). Чоловіки в середньому більше цікавилися політикою аніж жінки. Найбільше цікавилися політикою за віковою ознакою люди віком 48-58 (8.0)%, та 59-69 років (8,5 %). Також варто сказати, що коли респондентів питалися, про важливість поваги до влади, більшість опитуваних відповідала ствердне «так» (51.2%). Лиш 4,6 %, опитуваних вважали, що збільшення довіри до авторитету є негативним фактором. [22]

Зокрема опитування 1996 року, вказували, що громадяни не бажають приймати участь в бойкотах, відвідування законних демонстрацій, прийняття участі в неофіційних страйках. Також, коли громадян питалися, яке твердження про настрої їм більше подобається, 76,1 % громадян, вважали, що українське суспільство має розвиватися поступово, через реформи.

Основною цінністю українців станом на 1996 рік була сім'я (85,7 %), друзі (34,1 %), робота (47,2 %). Політика та релігія мали досить низькі показники. Більшість громадян України вважали політику не найважливішою частиною їх життя (39,2%), лиш 6,4 відсотка опитуваних вважали політику дуже важливою, і досить важливою політику вважали 21,9% респондентів. Релігія, мала дещо суперечливі показники важливості. Частина вважала, що релігія є дуже важливим аспектом їх життя (19,1%). Достатньо важливою релігія була для 29,7 % громадян. Для 24,4 % опитуваних вважали, що релігія не дуже важливий аспект їх життя. Також традиційні цінності (56,7%) вважалися українцями важливішими аніж нові технології чи ідеї. В громадян України переважали матеріальні цінності (50,1 %). Лиш 2,3 % опитуваних проявляли постматеріальні цінності.[22]

За даними аналітичного порталу «Слово і Діло» рівень прихильності до тогочасного президента Леоніда Кучми знизився з 52,15% до 38% станом на 1995 рік. Після закінчення президентської каденції у 2004 році рівень прихильності складав всього лиш 12%. Схожа тенденція до недовіри в Україні прослідковується і в майбутніх президентів. На загал, президентом, який зміг утримати довготривалу прихильність громадян є нинішній президент В.Зеленський.

Таким чином період 1990 рр. ХХ століття для України в культурному вимірі проявився як достатньо конформний та пасивний. Громадяни більше віддавали перевагу особистому виживанню, аніж соціальній активності. Основними цінностями українців у цей період була сім'я, друзі та робота. Релігія та політика були другорядними у громадян як цінності. Також громадяни були готові проявляти більше поваги до авторитету влади. Якщо говорити з призми емоційних орієнтацій громадяни демонстрували деяку байдужість до політики та участі у громадянському житті.[22]

Коли громадян питали, чи вважають вони, що можуть впливати на політику, більшість вважали що це або не можливо (10,1%), або, що це можливо, але не завжди (18,4%). Власне фінансове становище громадяни оцінювали як радше негативне та несприятливе (32,9 %). Індекс якості освіти в Україні у період 1990 рр, був достатньо низьким. Незважаючи на те, що освіта була достатньо якісна, індекс якості життя в Україні від 1990 до 2000 року лиш падав, як і рівень демократичності.[22]

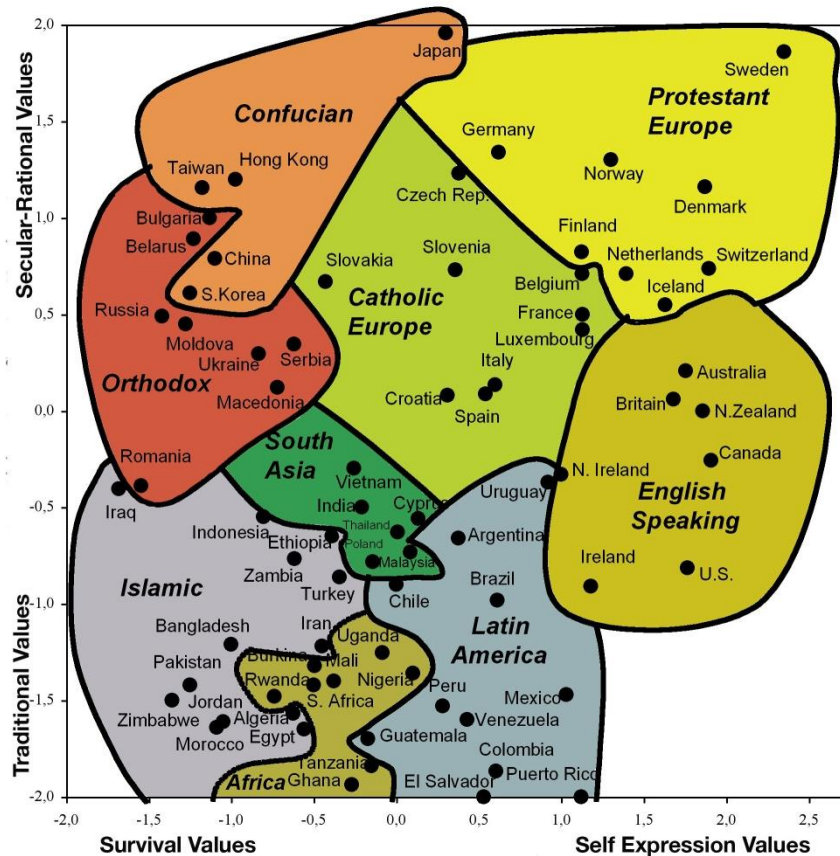
Попри опитування ми яке проводилось у 1996 році, якщо ми поглянемо на цей період з боку історичних подій ми можемо побачити, що українці проявляли власну «агентність» на початку незалежності. На загал, це може свідчити, що суспільство було готове до змін у політичній системі і проявляло це діями. Як приклад ми можемо згадати протести шахтарів 1993 року, які здійснили значний тиск на тогочасну владу і привели до зачасних виборів президента та парламенту. Але якщо період 1990 рр. Для України відзначався протестами, референдумами, чому опитування показували деяку індиферентність громадян до політики? Така поведінка громадян виникла саме внаслідок несприятливої соціально – економічного становища громадян у цей період. У відповідний момент матеріальне становище українців була і дійсно несприятливим. Такі складні умови, радше викликають байдуже відношення до політичних процесів у державі. Громадяни більше печуться про власне матеріальне становище. Це у свою чергу провокує прояв радше індивідуалістичної поведінки. У даному випадку стратегія поведінки суспільного «агента» більше проявляє себе не у політичному полі а у

колі близьких людей, себто сім'я або ж друзі. При подальшому аналізі, ми побачимо, що українці дещо зміщуються у власних позиціях стосовно впливу на політику та цінності матеріального плану для українців залишають найактуальнішим питанням.

Початок 21 століття, для України відзначився поступовим зростанням у сфері економіки та зміцнення матеріального становища українців. Варто зазначити, що 1990 рр. залишили свій слід на українцях та їх політичній культурі. Основними цінностями залишалися сім'я, друзі та робота. На загал також зросла важливість релігії та політики. Також варто сказати, що активність у громадській сфері теж підвищилась. Ще одним важливим моментом для України стала «Помаранчева революція», яка дала поштовх до мобілізації українців у політичній сфері.

Якщо на початок нульових років 21 століття номінальне ВВП України складало 31 млрд доларів США, то станом на 2010 рік номінальне ВВП перетнуло позначку у сто мільярдів доларів США (136.42). Індекс якості життя за даними Програми розвитку ООН, станом на 2000 рік складав 0,694. У 2010 році цей індекс складав 0.755. Індекс якості освіти українців складав 0.715 (13.0 років). З приводу індексу освіти варто означити, що Україна займає достатньо високі позиції в рейтингу якості освіти. По даним індексу людського розвитку ми знаходимось серед країн, які мають високу якість освіти (в особливості на сьогодні). Ще одним цікавим показником, який ми будемо розглядати, є статус довіри до соціологічних досліджень.[21][20]

Рисунк 3.2: Культурна мапа цінностей Р. Інгалхарта 2008 рік (WVS 5 wave 2008) [Електронний ресурс]: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

Станом на 2008 рік в Україні привалювали цінності виживання, та секулярні цінності. Хоча варто означити, що у порівнянні з показниками 1996 року, українці стали більш незалежними та раціональними. З призми теорії постматеріалізму підвищення економічного становища в Україні лиш посприяло культурним змінам українців.[23][16]

Як вже раніше зазначалося, сім'я є основною цінністю для Українців (86,8%). На другому місці досі знаходяться цінність дружби (37,5%). На загал варто означити, що дані цінності є відносно стійкими для українців і вони є стабільними з невеликими флуктуаціями. Цікавість до політики серед українців зросла хоча і в незначній мірі (29,5%). Та варто означити, що більшість респондентів відповідали, що політика не є найважливішим атрибутом їх життя (35,2%). В середньому чоловіки (30,8%), більше цікавилися політикою аніж жінки (28,4%). По віковій ознаці громадяни віком до 29 років, почали більше цікавитися політикою. Та люди старшого віку, більше нею цікавилися. Важливість релігії серед громадян зросла (37,4%). Також одним з найважливіших аспектів українці

за опитуванням вважається «прийняття звичаїв країни» (43,4%). Та у порівнянні з попередніми опитуваннями, українці стали менше спиратися на традиції. Українці були задоволеними своїм життям. В переважній більшості люди оцінювали власне життя від 5 до 8 балів по 10 – ти бальній шкалі. Більшість українців, все-таки віддавали перевагу матеріальним цінностям (47,2%). Але є помітний зсув у напрямку пост матеріальних цінностей (3,4). [23]

На загал українці не бажали приймати участі в акціях, які стосувалися підписання петицій (62,3%). Зокрема, українці не бажали приймати участі у бойкотах (74,1%). Та важливо означити, що українці дещо більше проявляли ентузіазму участі в законних демонстраціях, (26%) та більшість не бажали приймати участі в подібній формі демонстрації (53,6%).

Коли громадян питалися чи є добрим чи поганим сильний лідер якого не обмежують ні парламент, ні вибори, більшість громадян вважали, що це є або добре (29,4%), або дуже добре (22,4%). Себто близько 52% відсотків громадян, вважали, що сильний лідер, який не залежить ні від парламенту, ні від виборів, є добрим для управління країною. Зокрема, громадяни вважали, що потрібно проявляти більше поваги до влади (71,5%). Як не дивно, коли українців, питали який політичний режим для них найпривабливіший, більшість відповідали, що це демократія (66%).[23]

Виникає питання чому серед українців була присутня та і є присутня така суперечність? Насправді така суперечність може бути викликана низьким рівнем довіри громадян до діючої влади. Нижче ми побачимо, що українці не виявляють довіри як до представників влади так і до авторитету правоохоронних органів. Габріель Алмонд та Сідней Верба, у своїй праці «Теорія громадянської культури» зазначали, що суспільство може бути готове до змін у політичній системі та сама політична система не йде у цьому напрямку. Також варто і згадати Семюела Гангтінгтона, який також наголошував на тому, що суспільна нестабільність викликана недовірою до влади спровокована не ефективними інститутами. Таким чином ми намагаємося сказати, що українці не довіряючи інститутам держави прагнуть знайти вихід у неформальному лідерстві, яке не залежить від інститутів

парламенту чи результатів виборів. Отож ми можемо сказати, що це не стільки суперечність, чи вияв не розуміння громадянами, того, що у своїй сутності є демократією, а скільки черговий вияв недовіри до діючої влади та інститутів, які ця влада репрезентує.

Варто означити рівень довіри до поліції як до авторитету був у 2006 році був низьким лиш 27,4%. Більшість респондентів не дуже довіряли поліції як органу (37,2%). Схожа специфіка стосується системи правосуддя 37,8% опитаних не довіряли судовій системі України. Зокрема, українці не довіряли уряду України станом на 2006 рік (29,9%). Та пропорція довіри становила 19,5%. Найвищий рівень недовіри серед інститутів отримали політичні партії (40%) та парламент (41%). Українці вважали, що Україна є не зовсім демократичною країною (65%), права громадян періодично порушуються (46%). Що стосується довіри до соціологічних центрів та організацій, громадяни станом на 2009 рік 45% довіряли дослідженням в сфері соціології та 29% їм не вірили, для тридцяти два відсотків опитаних не могли відповісти на питання. [23]

Та попри те, що громадяни демонструють значний конформізм стосовно лідера, з призми когнітивної психології, українці проявляють позитивні тенденції в сторону демократії. Більшість громадян розуміють специфіку демократії як політичної системи. Отож як мінімум з боку когнітивної орієнтації українці не байдужі до демократичних цінностей. Есенціальними демократичними цінностями на думку українців є: а) обрання лідерів вільними виборами; б) отримання допомоги по безробіттю; в) захист громадянських прав; г) народ має приймати участь у референдумах; ґ) жінки мають так самі права як і чоловіки.

Якщо коротко підсумувати, що перше десятиліття 21 століття для України відзначилось економічним підйомом та підвищення активності громадян. Громадяни більше цікавилися політикою і більше були готові приймати участь у різних формах акцій. Також опитувані демонстрували, когнітивні та емоційні орієнтації у бік демократії. Українці не тільки знали у чому суть демократії як політичної системи, а й могли оцінити власне правове становище як радше негативне. Також з призми політичного знання громадяни у більшості вважали,

що вони не живуть в демократії. Помітний значний рівень недовіри до парламенту, уряду, поліції (міліції) та політичних партій. Зокрема, підвищився індекс пост матеріалізму. На цей час, можна висловити припущення, що українці мають достатньо демократичні настрої, але неефективні інститути, не стимулюють активність громадян.[23]

У періоді з 2011 року ми можемо спостерігати, що номінальний ВВП становив 163 млрд доларів США. Індекс якості життя у 2011 році зріс до 0,760. Індекс якості освіти станом на 2011 рік становив 0,787 (14,8 років). Та як ми знаємо, протягом цього періоду в Україні сталась подія, що відзначилась потужними протестами, які були викликані неправомірними діями тогочасного президента Віктора Януковича. Після Революції Гідності економічне та внутрішньо політичне становище України погіршилось. Станом на 2015 рік номінальний показник внутрішнього валового продукту становив 90,62 млрд доларів США, це найнижчий показник з 2006 року. [24][23]

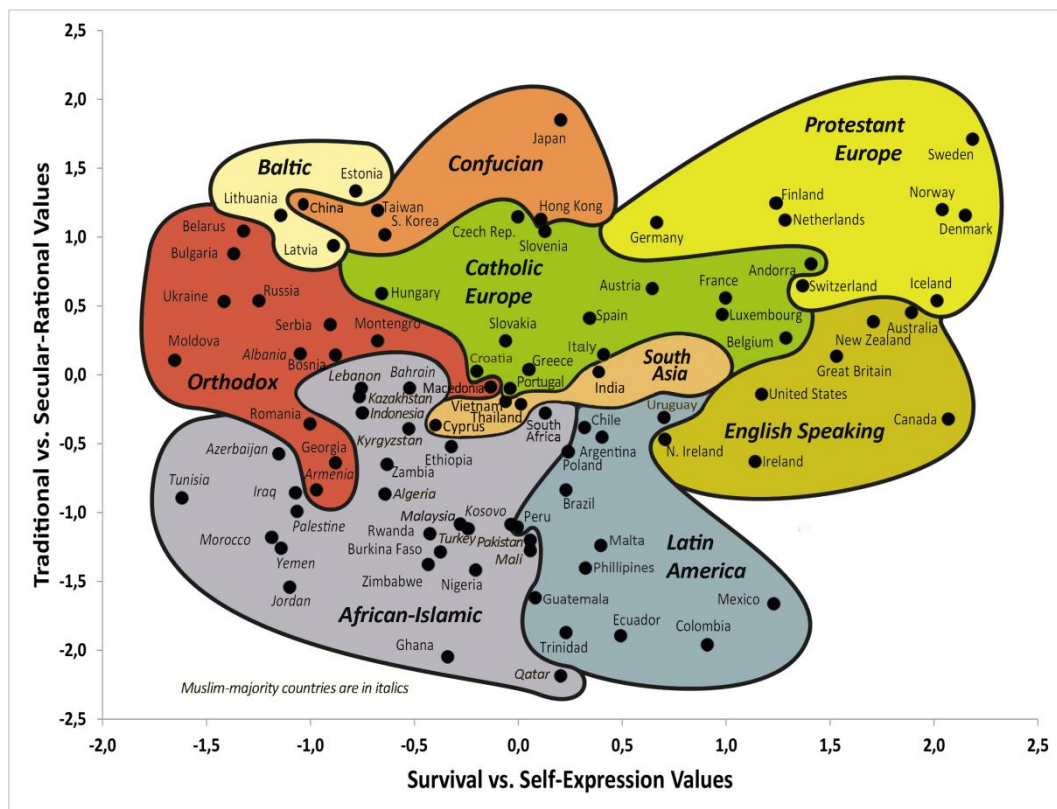
Однак, не встигли українці оговтатись від майдану, анексували Автономну республіку Крим. Приблизно у цей період також розгорнулась ситуація на сході України, яка ще досі триває і перебуває у замороженому стані. Отож можна сказати, що цей період з призми історії незалежної України є не найлегшим. Та попри це варто, означити, що Революція Гідності мала потужний вплив на формування українського громадянського суспільства, і незабаром ми побачимо статистично. Але перед тим як аналізувати події 2014 року розглянемо період з 2011 по 2014 на культурній мапі Рональда Інгалхарда.

Шоста хвиля досліджень всесвітніх цінностей в межах України продемонструвала деякий спад у громадянській активності. Також значно понизилась зацікавленість громадян у політиці, 71% опитаних вважали політику не важливим аспектом їх життя. Зокрема знизилась цінність релігії (34%). Натомість показник цінностей сім'ї зріс серед українців до 92%. На загал, на нижче означеній мапі також показано, що у нас значно збільшилися цінності виживання, як і секулярно – раціональні. Незважаючи на збільшення традиціоналістичних цінностей українці проявляли більше пост матеріальних

цінностей (3,7). Та матеріальні цінності все одно залишались переважними (46,2%). Інші 50% респондентів мали змішані цінності.[24]

Рисунок 3.3. Культурна мапа цінностей Р. Інґелхарта 2010 – 2014 рр. (WVS 6 wave 2010 – 2014) [16]

[Електронний ресурс]: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

Станом на 2011 рік, коли українців питали, наскільки вони задоволені власним життям, показники були достатньо високими. Лиш 7% респондентів були повністю незадоволеними своїм життям в цілому. Натомість економічному зростанню та підвищенню якості життя, зменшилась активність населення у громадянському секторі. Близько 90% громадян не бажали приймати участі в бойкотах, страйках, законних демонстраціях та протестах. Важливо знову вказати, що це опитування за 2011 рік, на той момент, про те, що 21 листопада 2013 року, почнуться масові протести на Майдані, ніхто не говорив. [24]

Примітно також, що українці не дуже впевнені у державних інститутах та, правоохоронних органах. Тридцять дев'ять відсотків опитаних або не довіряє поліції (міліції), або зовсім їй не довіряє (29,2%). Натомість варто означити, що

28,2% довіряли міліції. Схожа ситуація стосувалась і довіри до судової системи, 33 відсотки опитаних зовсім не довіряли судам в Україні, і 42% не дуже були впевненими в судовій системі. Уряду України довіряло 22,8 відсотка опитаних, і 39,6 відсотка опитаних не дуже довіряли уряду, і 35% зовсім не довіряли. Політичним партіям українці теж не віддавали голоси впевненості. Понад 77% громадян не довіряло українським політичним партіям. Відсоток громадян, які довіряли партіям складав 20.4%. Співвідношення з низьким рівнем довіри до політичних партій, прослідковується в парламенті (Верховній Раді України).[24]

Відносно режимності, українці досі віддавали перевагу демократичній політичній системі (84%). Та знову ж таки, цінність, та важливість у сильному та незалежному лідерстві залишилась достатньо високою (69% опитаних). Зокрема, опитані знову показали тенденцію до демократичних настроїв. Більшість респондентів вважали важливим право на вибори, допомогу безробітнім, захист громадських прав, рівність у правах і т.д. Значна кількість опитаних, коли їх питали, «наскільки демократична наша країна сьогодні»? Вважали, що вона є не дуже демократичною. В середньому за десятибальною шкалою громадяни оцінювали рівень демократичності та 4 бали. Як і у попередніх даних, українці в більшості вважають, що їх права не поважають (60%), лиш тридцять два відсотки опитаних вважали, що їх громадянські права поважають.[24]

На цьому етапі дослідження можна підбивати короткі підсумки, що українці, проявляють високий ступінь недовіри саме до влади. Зокрема це уряд, парламент, політичні партії. Також присутня недовіра до правоохоронних органів та судової влади в Україні. Українці достатньо критично оцінюють становище рівня демократичності України. Примітно, що результати у даному аспекті корелюють з показниками Політії 4 (Polity IV) та Freedom House, рівня демократичності. Україна сьогодні як і 10 років тому залишається перехідним режимом або ж перехідною анокреєю.

Також варто означити важливість подій 2014 року в Україні. Революція гідності стала наріжним каменем для політичних культурних змін в Україні. Тут ми маємо згадати про Габітус П. Бурдье, який вказував на важливість соціалізації

людини для набуття особистого досвіду сприйняття навколишньої дійсності. Майдан, є важливою подією, адже саме тут ми бачимо результат цієї соціалізації суспільства, яке достатньо довгий період було негативно налаштовано, стосовно як власного становища, так і стосовно влади. Саме не підписання тогочасним президентом Віктором Януковичем угоди про Європейську асоціацію каталізувало дані протести. Цей різкий вияв, непокори й протесту, є результатом, відповідних конструктів, які достатньо сильно закріпилися в культурно – ціннісних координатах громадян. [24]

Нижче ми будемо обговорювати вже сталий патерн стосовно цінності сім'ї, роботи, недовіри до влади та демократичних настроїв українців. Та одним з моментів, який значно змінився так це громадянський сектор. Українці значно активніше почали брати участь в громадських організаціях, благодійних громадських організаціях. Особливої уваги потребують волонтерські організації, які поширилися в Україні з початком конфлікту на сході України.

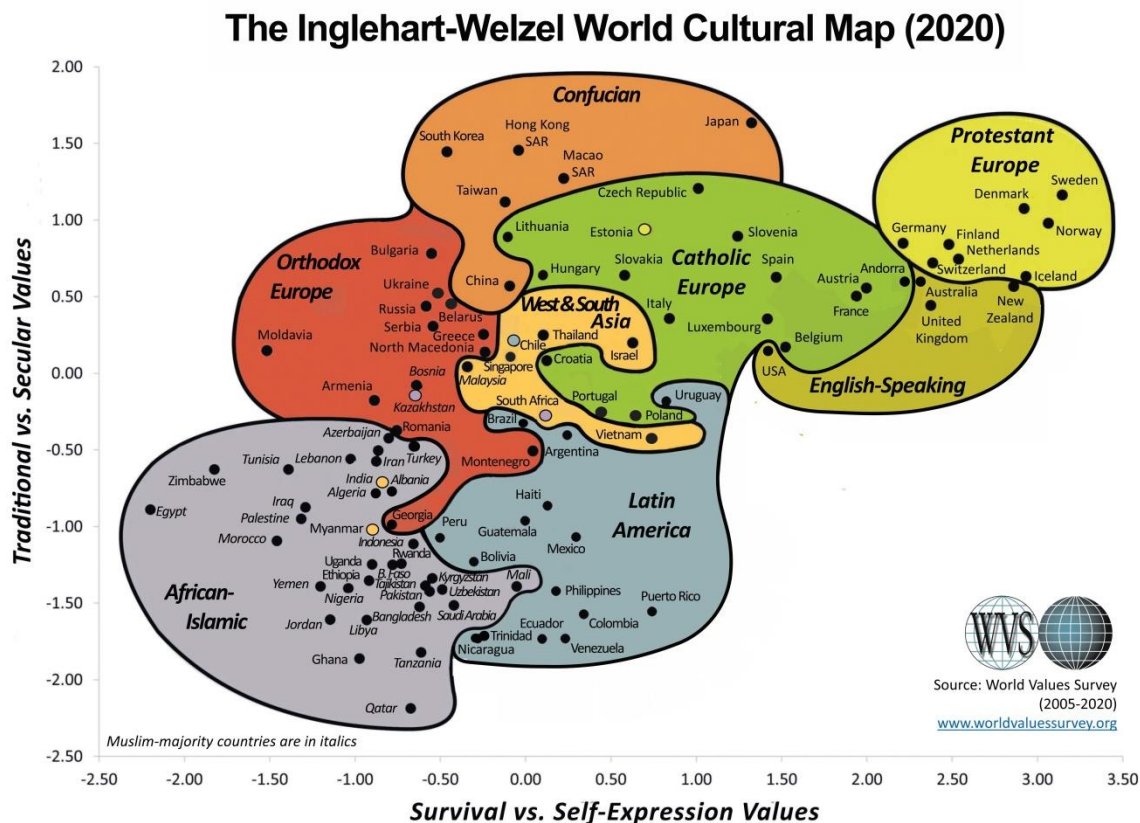
Станом на 2020 рік індекс якості людського життя в Україні становить 0.779. Це найвищий показник за історію незалежності. Україна займає 74 місце в рейтингу якості людського життя за версією Human Development Reports. Середня очікуваність життя в Україні становить 72 роки. Індекс якості освіти українців 0.799, себто в середньому українці вчать 15 років. Показник номінального ВВП станом на 2019 рік становить 167.85 млрд доларів США.[21]

Як ви можете побачити в нижче продемонстрованій культурній мапі в Україні зросли цінності самовираження та дещо впали секулярно – раціональні цінності. Для українців, найважливішою цінністю досі є сім'я (86%). Зокрема, цінність політики не сильно збільшилась, 65 відсотків опитаних українців вважали, що політика не відіграє суттєвої ролі в їхньому житті. Та все-таки українці почали значно більше цікавитися політикою, 29% вважали політику важливою. Релігійні цінності, теж дещо збільшились, 62% опитаних вважали, що релігія посідає важливу роль в їх житті. Попри домінування матеріальних цінностей серед респондентів(44,2%), частина опитаних, які мали пост матеріальні цінності

збільшилась з 3.7% до 4,5%. Станом 2020 рік, опитування свідчить, що українці більше мають змішані цінності (48.2%).[21]

Рисунок 3.4. Культурна мапа цінностей Р. Інґелхарта 2020 (WVS 7 wave 2020)

[Електронний ресурс]: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

Один з показників, який знизився, так це повага до авторитету влади. Більшість опитуваних були байдужими до даної категорії (43.2%), лиш 25 відсотків респондентів вважали, що це добре для управління. Рівень довіри до поліції серед українців підвищився, 32 % респондентів довіряють поліції як правоохоронному органу. Та відсоток недовіри залишається високим, в середньому 57% громадян не довіряють поліції. Також збільшилась довіра до судів 18% відповіли ствердно. Але знову ж відсоток недовіри становить у середньому 68%. Не дуже високий відсоток довіри присутній і в уряді України, лиш 18% громадян впевнені в виконавчій гілці влади. Політичні партії та парламент теж мають низький рівень довіри серед громадян України (17%). Велика частина громадян України позитивно ставиться до виборів (39%). Та значна частка теж не довіряє виборам як частині громадянського волевиявлення (51%). [16][21]

Коли українців питали стосовно їх ідеологічної приналежності 44% опитуваних не знали, що відповісти. Та 20% опитаних вважали себе центристами. Цікава специфіка, що велика частина молоді України, дещо тяжіє до радше правих поглядів (22%). Як вже раніше зазначалося українці стали активнішими у громадській сфері. Сорок шість відсотків опитаних бажають взяти участь в підписанні петицій. Близько 24 % респондентів, або бажали брати участь в бойкотах, або бажають. Українці більше готові приймати участь в мирних демонстраціях (40%). Дещо менше українці бажають приймати участь у страйках (24%). Сорок п'ять відсотків або займалися благодійністю або бажають прийняти у ній участь. На кінець, 52% респондентів готові офіційно контактувати з урядом.

Якщо раніше в опитуваннях громадяни України демонстрували пасивність стосовно прийняття участі у різноманітних організаціях, то за останніми даними активність у даній сфері підвищилась. Попри те, що абсолютна більшість не бере участі та не є членом організацій, кількість учасників збільшилась у два рази. Десять відсотків опитаних (10%) є членами профспілок. Близько 9% опитаних громадян є членами організацій охорони довкілля. Шість відсотків опитаних (6%) є членами політичних партій. Високі показники демонструють українці в релігійних організаціях. На загал 28% відсотків опитаних є членами різних релігійних організацій. Зокрема демократичні настрої також посилились. Українці віддають перевагу демократичній політичній системі, основними принципами якої є: вільні вибори, забезпечення прав та свобод громадянства, допомога безробітним, рівність у правах чоловіка та жінки. Також українці схильні довіряти соціологічним опитуванням та спеціалізованим соціологічним центрам (41%). Також високий рівень довіри спостерігається серед благодійних організацій. 85% громадян, довіряють волонтерам, які допомагають армії та людям з особливими потребами.[21]

З огляду на вище означений низку даних, ми можемо підбити підсумки. Політична культура в Україні має виражений традиційний аспект та водночас є помітним тенденція недовіри до влади (поліція, парламент, уряд, політичні партії). Також українці не дуже схильні вірити виборному інституту. Ще одною

яскраво вираженою частиною української політичної культури є низький інтерес до політики, який зазнавав незначних флуктуацій протягом незалежності. Українці схильні вважати, що їх права не поважають та притискають. Також помітне скептичне ставлення до рівня демократичності України. Натомість відмітимо, що це ставлення є виправданим з огляду на дані рейтингів Polity IV та Freedom House. Також варто означити, що українці мають демократичні настрої та розуміють основні демократичні цінності. За останні десять років українці значно більше себе почали проявляти у громадській сфері. Це пов'язано як з конфліктом, який ще досі триває на сході України, так і з Революцією гідності. Вище було висловлено позицію, що майдан, був прикладом соціалізації кожного окремого громадянина. У цьому випадку «агентність» українців проявилась у яскравому вияві протесту та недовіри до чинної влади.[21]

Протягом написання 3 частини ми використовували індекс пост матеріалізму, який в Україні поступово зростає. Також помітне часткове співвідношення зростання рівня номінального ВВП та самого індексу Р. Інгалхарда. Рівень та якість освіти в Україні є достатньо сприятливою за індексом людського життя і сама якість освіти має тенденції до зростання, як і демократичні настрої.

Одним з упереджень українців на думку автора є недовіра до влади. Даний патерн є стійким в українській політичній культурі та в деякому сенсі сформувався у відносно стійкий соціальний конструкт. Ще одною специфікою політичної культури українців є індивідуалізм. Проявляється дана риса як у важливості сім'ї, так і в інших показниках опитувань. Українці більше схильні розв'язувати власні проблеми аніж фокусуватися на проблемах інших. Це пов'язано з тим, що у нас досі приваляють цінності виживання, а не цінності самовираження. Також на це вказує переважання матеріальних та змішаних цінностей в українців. Якщо підбивати підсумки по політичних орієнтаціях українців ми побачимо наступну картину.

Протягом дослідження ми звертали увагу, на те що в українців, присутній конформізм стосовно авторитетів. Та все таки, високий ступінь недовіри до влади демонструє, що українці не схильні довіряти рішенням та позиціям влади.

Українці вважають, що їх права утискаються та недотримуються. Значна частина українців бажає покращення ситуації на ринку праці, збільшення заробітної оплати та більшої економічної свободи. Саме ці об'єктивні складові і є джерелом недовіри громадян і значного індивідуалізму та дещо байдужості до політики як процесу і частини життєдіяльності людей. Ці та інші означені складові формують конформну поведінку серед громадян. Громадянин як «агент» перебуваючи у відносинах як з іншими агентами так і з політикою, усвідомлює критичність власного положення і не бажає втручатися у процеси на які, на його думку він не може зчинити впливу.

Висновки

У першому розділі ми розглянули психологічні аспекти та особливості аналізу політичної культури. Зокрема ми виділили два важливих моменти, які допоможуть нам у дослідженні. Також було розглянуто феномен конформізму та конформної поведінки. Було зроблено висновки, що конформізм як явище суспільної поведінки є поширеним та має як свої конструктивні так і негативні сторони. Зокрема конформна поведінка допомагає громадянам впевненіше себе почувати. Як вже раніше зазначалося людині в суспільстві важливо відчувати причетність та спільність з іншими членами суспільства.

Одними з припущень стосовно конформності були: режимність впливає на рівень конформності, рівень довіри до влади та авторитету, традиціоналізм, рівень соціальної стратифікації на економічній основі та як не дивно рівень освіти та інтелекту впливають на рівень конформності. Для аналізу конформізму ми використали наступні критерії вимірювання: режимність, рівень довіри до влади, якість освіти, вплив традицій та соціальна стратифікація на економічній, матеріальній основі.

Наступним психологічним аспектом, який ми розглянули був когнітивний аспект. Зокрема важливим для нас є дослідження рівня знань стосовно політики. Та для нас у дослідження політичного знання, є важливим не кількість фактичних знань про політику а їх важливість для громадян. Ще когнітивний аспект допоміг глибше проаналізувати суспільні упередження, як стосовно відповідних груп населення, так і упередження які мають когнітивний характер.

У другому цьому розділі ми розглянули як розвивався феномен політичної культури як об'єкт філософського та наукового інтересу. Зокрема, було розглянуто низку підходів, які пропонували підхід до розгляду політичної культури. Також було проаналізовано сучасні підходи аналізу політичної культури. Та на кінець частини сформувався окремий підхід до аналізу. У розгляді розвитку підходів був здійснений критичний аналіз теорії «громадянської культури» Габіеля Алмонда та Сіднея Верби. Критика підходу стосувалася, деперсоналізації опитуваних та узагальнення культури до трьох

типів політичної культури, які розглядали суспільство статично і не пропонувала більш специфічного аналізу культури суспільств. Та варто означити, що матриця культурних орієнтацій, є актуальною і на сьогоднішній день та накладається на запропонований підхід в другому пункті.

Наступним важливим аспектом розділу був розгляд сучасних підходів дослідження політичної культури. Незважаючи на те, що підхід Річарда Вілсона, будувався на основі психологічної маніфестації рішень та дій громадян через преференції не підходив до теми дослідження. Також підхід потребує розширення та більшого фокусу на структурних елементах, які можуть впливати на політичну культуру.

Зокрема ми розглянули дослідження цінностей Рональда Інгалхарда та теорію постматеріалізму. Р. Інгалхард пропонує, підхід, який розглядає культуру з призми (через призму) цінностей, що будуються на основі двох категорій; політична та економічна стабільність. У даному випадку, є співвідношення індексу постматеріалізму і ВВП. Чим вищий внутрішній валовий продукт тим більше цінностей постматеріалізму виражені в культурі та системі цінностей громадян. Важливо означити, що ми не говоримо про причинність високого ВВП та цінностей постаmaterіалізму а про кореляцію. Не для усіх держав це співвідношення, є актуальним. Тож сам індекс Р. Інгалхарда важливо розглядати також з призми міри соціо – політичного розділення (поділу?) на економічній основі.

В останньому та заключному розділі ми зробили дослідили прикладний аспект політичної культури України періоду незалежності. Політична культура в Україні має яскраво виражений традиційні настрої, та водночас є помітним тенденція недовіри до влади (а саме, поліція, парламент, уряд, політичні партії). Також українці не дуже схильні вірити виборному інституту. Ще одною яскраво вираженою частиною української політичної культури є низький інтерес до політики, який зазнавав незначних флуктуацій протягом незалежності. Українці схильні вважати, що їх права не поважають та (утискають) притискають. Також помітне скептичне ставлення до рівня демократичності України. Натомість

відмітимо, що це ставлення є виправданим з огляду на дані рейтингів Polity IV та Freedom House.

Протягом написання 3 частини ми використовували індекс пост – матеріалізму, який в Україні поступово зростає. Також помітне часткове співвідношення зростання рівня номінального ВВП та самого індексу Р. Інгалхарда. Рівень та якість освіти в Україні є достатньо сприятливою за індексом людського життя, і сама якість освіти має тенденції до зростання, як і демократичні настрої.

Також варто означити, що українці мають про демократичні настрої та чітко, усвідомлюють основні демократичні цінності. За останні десять років, українці значно більше себе почали проявляти у громадській сфері. Це пов'язано як з конфліктом, який ще досі триває на сході України, так і з Революцією гідності. Вище було висловлено позицію, що майдан, був репрезентатором, соціалізації, кожного окремого громадянина. У даному випадку «агентність», українців проявилась у яскравому вияві протесту та недовіри до діючої влади.

Одним з упереджень українців на думку автора є недовіра до влади. Даний патерн є стійким в українській політичній культурі, та в деякому сенсі сформувався у відносно стійкий соціальний конструкт. Ще одною специфікою політично культури українців є індивідуалізм. Проявляється дана риса як у важливості сім'ї, так і в інших показниках опитувань. Українці більше схильні вирішувати власні проблеми аніж фокусуватися на проблемах інших. Це пов'язано, з тим, що у нас досі привалюють цінності виживання а не цінності самовираження. Також на це вказує переважання матеріальних та змішаних цінностей в українців. Якщо підводити підсумки по політичних орієнтаціях українців ми побачимо наступну картину.

Протягом дослідження ми звертали увагу, на те що в українців, присутній конформізм стосовно авторитетів. Та все – таки, високий ступінь недовіри до влади демонструє, що українці не схильні довіряти рішенням, та позиціям влади. Українці вважають, що їх права утискаються, та недотримуються. Значна частина українців, бажає покращення ситуації на ринку праці, збільшення заробітної оплати та більшої економічної свободи. Саме ці об'єктивні складові і є джерелом

недовіри громадян і значного індивідуалізму, та дещо байдужості до політики як процесу і частини життєдіяльності людей. Ці та інші означені складові формують конформну поведінку серед громадян. Громадянин як «агент» перебуваючи у відносинах як з іншими агентами так і з політикою, усвідомлює критичність власного положення і не бажає втручатися у процеси, на які, на його думку він не може зчинити впливу.

Список літератури

1. Cambridge Handbook of Experimental Political Science / James N. Druckman, Donald P. Green, James H. Kuklinski та ін.], 2018. – 1003 с.
2. Christian S. Crandall. Social Psychology of Prejudice: Historical and Contemporary Issues [Електронний ресурс] / Christian S. Crandall, Mark Schaller // PUBLISHED BY LEWINIAN PRESS. – 2004. Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/admin/Desktop/%D0%A6%D0%A1%D0%84/PrejudiceSechrist.pdf>.
3. Dara Mojtahedi. Intelligence, Authority and Blame Conformity: Co-witness Influence Is Moderated by the Perceived Competence of the Information Source / Dara Mojtahedi, Maria Ioannou, Laura Hammond. // Journal of Police and Criminal Psychology. – 2019.
4. Dr. Satnam Kaur. Conformity behaviour of secondary school students in relation to intelligence and socio-economic status / Dr. Satnam Kaur. // International Journal of Physiology, Nutrition and Physical Education. – 2017. – С. 1630–1635.
5. Giddens A. The Consequences of Modernit / Anthony Giddens., 1996. – 101 с.
6. Human Development Indicators [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/UKR>.
7. Huntington S. Political Order in Changing Societies / Samuel P. Huntington. – London, 1968. – 85 с.
8. Iraj Roudgar. Theory of Political Culture [Електронний ресурс] / Iraj Roudgar. 2021. Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/admin/Desktop/%D0%A6%D0%A1%D0%84/TheoryofPoliticalCultureaugust82020IR.pdf>.
9. Jacob A. Jordaan. Post Materialism and Comparative Economic Development: Do Institutions Act as Transmission Channel [Електронний ресурс] / Jacob A. Jordaan, Bogdan Dima // Bogdan Dima2. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/admin/Desktop/%D0%A6%D0%A1%D0%84/Jordaan-Dima2020_Article_PostMaterialismAndComparativeE.pdf.

10. Jürgen R. Winkler. Political culture [Электронный ресурс] / Jürgen R. Winkler. Режим доступа до ресурсу: <https://www.britannica.com/topic/political-culture>.
11. Kaur S. Conformity behaviour of secondary school students in relation to intelligence and socio-economic status / Satnam Kaur. // Khalsa College of Education, Ranjit Avenue, Amritsar, Punjab, India. – 2017. – С. 18.
12. Mojtahedi D. Intelligence, Authority and Blame Conformity: Co-witness Influence Is Moderated by the Perceived Competence of the Information Source / D. Mojtahedi, M. Ioannou, L. Hammond. // Journal of Police and Criminal Psychology. – 2019. – С. 10.
13. Patricia S. THE RELATIONSHIP BETWEEN CONFORMITY, INDEPENDENCE, ANTICONFORMITY, AND CERTAIN PERSONALITY CHARACTERISTICS / Patricia S, Manthey, B. S. – Denton, Texas, 1969. – 84 с.
14. Richard W. The Many Voices of Political Culture: Assessing Different Approaches / Wilson Richard // World Politics / Wilson Richard. – Кембриджшир: Cambridge University Press, 2003.
15. Ronald Inglehart,. Modernization, Cultural Change, and Democracy The Human Development Sequence / Ronald Inglehart,, Christian Welzel., 2011. – 464 с.
16. Ronald Inglehart,. World values surveys [Электронный ресурс] / Ronald Inglehart,, Christian Welzel. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>
17. Steven P. The Better Angels of Our Nature. A History of Violence and Humanity / Pinker Steven. – London: Penguin, 2012. – 1056 с
18. The Renaissance of Political Culture. // The American Political Science Review / , 1988. – С. 1203 – 1230.
19. Tommaso P. Political Culture and Democratic Homeostasis: [Электронный ресурс] / Pavone Tommaso. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/tpavone/files/almond_verba-the_civic_culture_critical_review_0.pdf

20. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.
21. World Values Survey Wave 7 (2017-2020). // WVS. – 2017. – С. 99.
22. WV3_Results (1996). // WVS. – 1996. – С. 82.
23. WV5_Results Study # Ukraine 2006_v20180912. // WVS. – 2006. – С. 183.
24. WV6_Results (2011). // WVS. – 2011. – С. 134.
25. БУРДЬЕ П. Социология социального пространства / Пьер БУРДЬЕ. – СПб: Эльга, 2005. – 146 с.
26. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер. – Київ: Наш Формат, 2018. – 216 с.
27. Габриель Алмонд. Гражданская культура, поход к изучению политической культуры / Габриель Алмонд, Сидней Верба // Научное Наследие / Габриель Алмонд, Сидней Верба., 2010. – С. 122 – 144.
28. Горбатенко В. П. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ У 2-х томах Том 2. ХХ – початок ХХІ ст. / Горбатенко В. П, Денисенко В. М, Круглашов А. М.. – Львів: Новий світ, 2017. – 598 с.
29. Ден Аріелі. Передбачувана ірраціональність / Ден Аріелі. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. – 296 с.
30. Деніел Канеман. Мислення швидко та повільне / Деніел Канеман. – Київ: Наш Формат, 2019. – 488 с.
31. Дюркгейм Еміль. О разделении общественного труда / Дюркгейм Эмиль.. – 25 с.
32. Еріх Фромм. Втеча від Свободи / Еріх Фромм. – Київ: Клуб сімейного дозвілля "КСД", 2020. – 155 с.
33. Зигмунд Фрейд. Введение в психоанализ / Зигмунд Фрейд. – Санкт - Петербург: Азбука, 2015. – 468 с. – (Азбука - Класика).
34. ЗОЛОТАРЬОВА Я. Історія референдумів: український досвід [Електронний ресурс] / ЯНА ЗОЛОТАРЬОВА // ОПОРА. – 2021. – Режим доступу до ресурсу:

https://oporaua.org/news/vybory/election_history/22791-istoriia-referendumiv-ukrayinskii-dosvid.

35. Коваль Д. Держава / Д. Коваль, Платон. – Київ: Оскови, 2000. – 358 с. – (Platonis Politia sive de Republica).
36. Конт О. Дух позитивной философии / Огюст Конт. – Ростов: Феникс, 2008. – 251 с.
37. ПОПОВ Н.П. ДИНАМИКА ТРАДИЦИЙ АВТОРИТАРНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В РАЗЛИЧНЫХ НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУРАХ [Электронный ресурс] / ПОПОВ Н.П. – Режим доступа до ресурсу: <file:///C:/Users/admin/Desktop/%D0%A6%D0%A1%D0%84/dinamika-traditsiy-avtoritarnyh-kommunikatsiy-v-razlichnyh-natsionalnyh-kulturah.pdf>.
38. РУДАКЕВИЧ О. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ / ОЛЕГ РУДАКЕВИЧ. – Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 352 с
39. Точицький М. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій / Микола Точицький // ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ / Микола Точицький. – Київ, 2019. – (УДК 008:32]:17.023.36). – С. 49–53
40. Україна: хроніка ХХ століття / [О. В. Андрощук, О. Г. Бажан, Г. Б. Басара та ін.]. – Київ, 2006. – 408 с. – (Ἰστορία τοῦ ἑθνικοῦ ὄψους).
41. Эмиль Д. О разделении труда / Дюркгейм Эмиль.. – 25 с.
42. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / Карл Густав Юнг. – Львів: Астролябія, 2018. – 607 с. – (1995).